

СЛІДАМИ «ЛЬВІВСЬКОГО ПОГРОМУ» ДЖОНА-ПОЛА ХИМКИ

John-Paul Himka. The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd // Canadian Slavonic Papers / Revue canadienne des slavistes. — 2011. — Vol. LIII. — № 2—3—4. — P. 209—243.

Sergiy Riabenko

ON THE HEELS OF «THE LVIV POGROM» BY JOHN-PAUL HIMKA

review: John-Paul Himka. The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd // Canadian Slavonic Papers / Revue canadienne des slavistes. — 2011. — Vol. LIII. — № 2—3—4. — P. 209—243.

У 2011 р. у міждисциплінарному академічному часописі «Canadian Slavonic Papers» було опубліковано статтю Джона-Пола Химки «The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd» (надалі також — «Львівський погром»), присвячену подіям єврейського погрому 1 липня

1941 р. у Львові¹. Зазначена стаття є частково доопрацьованою та переробленою доповіддю пана Химки для ASN Convention, що мала назву «The Lviv Pogrom of 1941» та була прочитана у квітні 2011 р.² (надалі також — доповідь). Наприкінці грудня 2012 р. український переклад цієї статті було розміщено на інтернет-ресурсі «Історична правда»³.

За час, який минув від моменту появи цієї роботи у мережі Інтернет, з'явилося декілька критичних відгуків, що стосувалися цієї та інших статей пана Химки⁴. Однак здебільшого ці відповіді присвячені не стільки аналізу суті та аргументації наукових доробок автора, скільки обговоренню його політичних поглядів, джерел фінансування діяльності та методів роботи. Тому такий стан речей дозволив панові Химці минулого року у своїй черговій роботі ствердити, що його опоненти «намагаються скоріше захистити певну позицію, ніж з'ясувати, що відбувалося насправді, як це мали б робити історики», а також докорити останнім, що його «аргументи відкидаються одразу ж, без серйозного та чесного заперечення їх самих або джерел, на які вони спираються»⁵.

З огляду на це, зазначена робота є спробою аналізу саме аргументів та основних тез Джона-Пола Химки, висунутих у «Львівському погромі», а також використаних ним джерел.

¹ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd* // *Canadian Slavonic Papers/Revue canadienne des slavistes*. — 2011. — Vol. LIII. — № 2—3—4. — P. 209—243.

² Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941. Paper for ASN Convention*. — 2011. — April. — P. 1—25.

³ Химка Дж.-П. Львівський погром 1941-го: Німці, українські націоналісти і карнавальна юрба [Електронний ресурс] // *Історична правда*. — 2012. — 20 грудня. — Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/research/2012/12/20/93550/>.

⁴ Сербин Р. Боротьба Івана Химки з «українськими мітами»: хибні методи [Електронний ресурс] // *Критика*. — 2012. — Ч. 6 (176). — Режим доступу: <http://krytyka.webukraine.com.ua/uk/articles/borotba-ivana-himki-z-ukrayinskimi-mitami-hibni-metodi>; Шимко Ю. Відкритий лист до Володимира Кравченка — директора КІУС [Електронний ресурс] // *Історична правда*. — 2013. — 13 січня. — Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/columns/2013/01/13/108055/>; Лозинський А. Неправда в «Українській Правді» [Електронний ресурс] // *Воля народу*. — 2013. — 2 січня. — Режим доступу: <http://volianarodu.org.ua/uk/Vystupy/Askold-Lozynskyy-Npravda-v-Ukrajinskiy-Pravdi>.

⁵ Химка Дж.-П. Дружественные вмешательства: борьба с мифами в украинской истории XX в. // *Историческая политика в XXI веке: Сборник статей*. — М.: Новое литературное обозрение, 2012. — С. 427.

Насамперед, слід зазначити, що задовго до Химки дослідженням єврейських погромів у Східній Європі під час Другої світової війни, зокрема і влітку 1941 р. на території окупованої нацистською Німеччиною Західної України займалися інші дослідники⁶. Тому автор «Львівського погрому», який, за його ж власними словами, інтенсивно займався проблемою Голокосту від серпня 2008 р. до травня 2010 р.⁷, у вказаному питанні не є першопрохідцем. Очевидно, це змусило його шукати власні «родзинки», які б відрізняли його дослідження від інших, значно більш ґрунтовніших та об'ємних, та привернули до нього увагу широкого кола читачів.

У своєму «Львівському погромі» Химка, насамперед, зробив ставку на порівняно невеликий обсяг дослідження, оформивши його не стільки у науковому, скільки у публіцистичному стилі. Уся стаття загалом займає тридцять чотири сторінки (з яких власне авторського тексту — менше тридцяти), структурно поділених на вступ, висновки та чотири окремі розділи: «Перебіг погрому», «Українські націоналістичні учасники», «Карнавальна юрба»,

⁶ Hilberg R. *The Destruction of the European Jews*. — Chicago: Quadrangle Books, 1961. — 788 p.; Jones E. *Żydzi Lwowa w okresie okupacji 1939—1945*. — Łódź: Oficyna Bibliofilów, 1999. — 62 s.; Jones E. *Smoke in the Sand: The Jews of the Lvov in the War Years 1939—1944*. — Jerusalem and New York: Gefen, 2004. — 390 p.; Musial B. «Konterrevolutionäre Elemente sind zu erschießen»: Die Brutalisierung des deutsch-sowjetischen Krieges in Sommer 1941. — Berlin: Propylän, 2000. — 349 p.; Gross J. T. *Neighbors: The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland*. — Princeton: Princeton University Press, 2001. — 214 p.; Lesser G. «Haniebne czyny będą pomśczone». Pogromy Żydów w Galicji Wschodniej latem 1941 roku [Електронний ресурс] // Dialog Polsko-Żydowski. — Режим доступу: http://www.dialog.org/hist_pl/pogromy-zydow.html; Matthäus J. *Operation Barbarossa and the Onset of the Holocaust // The Origins of the Final Solution: The Evolution of Nazi Jewish Policy, September 1939—March 1942* / By Christopher R. Browning, with contributions by Jürgen Matthäus. — Lincoln and Jerusalem: University of Nebraska Press and Yad Vashem, 2004. — 615 p.; Finder G. N. and Prusin A. V. *Collaboration in Eastern Galicia: The Ukrainian police and the Holocaust // East European Jewish Affairs*. — 2004. — № 34:2. — P. 95—118; *The Historiography of the Holocaust* / Ed. by Dan Stone. — Chippenham and Eastbourne: Royal Holloway, University of London, printed and bound in Great Britain by Antony Rowe Ltd, 2004. — 573 p.; Pohl D. *Anti Jewish Pogroms in Western Ukraine — A Research Agenda // Shared History — Divided Memory: Jews and Others in Soviet-Occupied Poland, 1939—1941* / Ed. by Eleazar Barkan, Elizabeth A. Cole and Kai Struve. — Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2007. — P. 305—313; *The Shoah in Ukraine: History, Testimony, Memorialization* / Ed. by Ray Brandon and Wendy Lower. — Indiana Press/US Holocaust Memorial Museum, 2008. — 378 p.

⁷ Химка Д.ж. -П. Дружественные вмешательства... — С. 425.

«Німці». Таке рішення автора було викликано тим, що, за його власними словами, «для засвоєння інформації у наукових формах необхідні зусилля та час. Сучасний читач віддає перевагу коротким та простим текстам, і газетна колонка видається ідеальною — і за розміром, і за інтелектуальним рівнем»⁸. Варто зазначити, що обрана Химкою форма для цілей, які він перед собою ставив, значною мірою виправдала себе: лише за неповний місяць український переклад його статті, розміщений на «Історичній правді», зібрав більш ніж 1000 читачьких коментарів. Однак подібні порівняння невеликі за обсягами тексти, запущені в мережу Інтернет, мають низку недоліків, що визнає і сам автор. Зокрема, такі тексти часом є «не досить точними»⁹. Подібні, користуючись словами самого Химки, «швидкі, миттєві реакції» призводять до появи у тексті помилок, часом дуже кумедних, наприклад: згадки про «Акт 31 червня 1941 р.»¹⁰ (в остаточному варіанті виправлена) або роботу Крістофа Міка під назвою «Incompatible Experiences: Poles, Ukrainians and Jews in Lviv Under Soviet and Jewish Occupation, 1939—1944»¹¹, посилання на неправильні джерела¹² тощо. Другою, набагато серйознішою проблемою такого тексту є те, що «короткий текст часто виявляється занадто спрощеним»¹³, чим у багатьох суттєвих місцях «грішить» і Химкин «Львівський погром».

Головною тезою, на спробі доведення якої дослідник зробив головний акцент у своїй статті, є начебто «забезпечення механізму погрому» з боку бандерівського крила ОУН¹⁴ (ОУН(б), а також очолення погрому створеною ОУН(б) Українською народною міліцією (УНМ)¹⁵. У раніше згадуваній доповіді автора ця теза прозвучала ще більш однозначно: «у цій доповіді я хотів би пояснити перебіг Львівського погрому, а також довести, що його очолила саме

⁸ Химка Дж.-П. Дружественные вмешательства... — С. 433.

⁹ Там само.

¹⁰ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941. Paper for ASN Convention...* — P. 5.

¹¹ Ibidem. — P. 210; Насправді у роботі Міка йдеться лише про «радянську» та «німецьку» окупації, про жодну «єврейську» там не згадується.

¹² Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 225, Ref. 81.

¹³ Химка Дж.-П. Дружественные вмешательства... — С. 434.

¹⁴ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 243.

¹⁵ Ibidem. — P. 209, 226.

оунівська міліція»¹⁶. Тому «обґрунтуванню» цієї тези присвячено більше половини усього авторського тексту статті: увесь другий розділ «Українські націоналістичні учасники», а також значну частину першого «Перебіг погрому», половину третього «Карнавальна юрба» та четвертого «Німці»¹⁷, унаслідок чого у пересічного читача складається враження, ніби роль інших учасників погрому 1 липня була порівняно незначною.

Утім проблеми з обґрунтуванням цієї тези починаються в автора вже майже з самого початку статті. Як пише сам Химка, для цілей свого дослідження він використовує визначення поняття «погром», взяте у Рауля Гільберга, за яким погроми є «короткими насильницькими спалахами спільноти проти її єврейського населення»¹⁸. З огляду на це, оскільки відповідні «короткі насильницькі спалахи», за визначенням Гільберга, спрямовані «спільнотою проти її єврейського населення», то таке єврейське населення має бути складовою частиною цієї спільноти, зокрема, проживати з нею на одній території та складати з нею єдине ціле.

Однак у такому випадку не зрозуміло, яке відношення до описуваного Химкою погрому мають ексгумаційні заходи, які, за твердженням автора, «тривали три дні»¹⁹, примусові роботи, які тривали мінімум два дні поспіль²⁰? Дивно також, чому дослідник виокремлює власне «повноцінний погром 1 липня», і при цьому жодним чином не пояснює, у чому саме полягала його «повноцінність» та відмінність від інших насильницьких спалахів²¹. Незрозумілим є і віднесення до учасників погрому німців²², оскільки єврейське населення Львова, проти якого спрямовані насильницькі дії, аж ніяк не є частиною їхньої спільноти у контексті Гільбергового визначення. Враховуючи, що частина членів ОУН(б) на момент погрому формально також прибула з інших місць, то єдиним учасником погрому, який повністю підпадає під застосоване визначення, є юрба-шумовиння як частина населення Львова. З

¹⁶ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941. Paper for ASN Convention...* — P. 1.

¹⁷ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 210, 213, 215, 218, 220—236, 240—242.

¹⁸ *Ibidem.* — P. 211—212.

¹⁹ *Ibidem.* — P. 215.

²⁰ *Ibidem.* — P. 211—212.

²¹ *Ibidem.* — P. 211, 215.

²² *Ibidem.* — P. 209.

огляду на це, саме дослідженню її ролі у погромі Химка мав би присвятити основну частину роботи, однак, натомість, цьому питанню він відвів у статті порівняно небагато місця.

Складається враження, що, застосувавши у роботі Гільбергове визначення погрому, дослідник чомусь вирішив його заперечити, не запропонувавши, утім, ніякого нового. Усе це тільки зайвий раз підтверджує вади обраної автором форми дослідження єврейського погрому як складного, суперечливого та багатогранного явища, а також свідчить про те, що, поспішаючи «швидко, миттєво» донести до читачів свою реакцію задля «порушення плавної течії розлогих наративів та міфів»²³, автор до кінця не продумав концепцію роботи.

Власне, саме дослідження автор починає з наведення статистичної інформації щодо національного складу населення Львова у розрізі трьох найбільших громад — поляків (більше 50%), євреїв (майже 32%) та українців (майже 16%)²⁴. Хоча використання даних 1939 р. було б більш виправданим, ніж застосованих у доповіді відомостей 1931 р., які характеризували населення не стільки за національним, скільки за релігійним та мовним складом²⁵, однак вони також не відображали повного стану речей на літо 1941 р. Зокрема, якщо внаслідок німецької окупації західної частини Польщі та майже 2 років панування «перших совітів» на Західноукраїнських землях (ЗУЗ) співвідношення поляків та українців лишилося майже тим самим (дещо зменшилась загальна чисельність поляків та збільшилась українців), то чисельність євреїв і їхня питома вага у національному складі населення Львова значно зросла як за рахунок утікачів з Генеральної губернії (ГГ), так і за рахунок приїзду до міста фахівців-євреїв з інших регіонів Радянського Союзу²⁶. Таким чином, фактично єврейська громада Львова

²³ Химка Дж.-П. Дружественные вмешательства... — С. 434.

²⁴ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 210.

²⁵ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941. Paper for ASN Convention...* — P. 5.

²⁶ Ковба Ж. Людяність у безодні некла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання». — К.: Дух і літера, 2009. — С. 39—40; Макаручук С. Зміни в етносоціальній структурі населення Львова в першій половині ХХ століття // Львів: місто — суспільство — культура: Збірник наукових праць / За ред. О. Аркуші й М. Мудрого. — Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2007. — Т. 6: Львів — Краків: діалог міст в історичній ретроспективі. — С. 447; Фрідман Ф. Винищення львівських євреїв // Незалежний культурологічний часопис «І». — 2009. — № 58. — С. 127.

у червні 1941 р. лише незначною мірою поступалася за чисельністю польській, і кожна з них більш ніж удвічі перевищувала українську громаду. Крім того, євреї з ГГ тікали, передусім, від нацистського терору, а євреї з інших частин СРСР прибували до міста переважно як працівники радянських установ. Обидві ці групи прибульців, опинившись у Львові, повинні були демонструвати лояльність та підтримку політиці радянської влади. Однак така поведінка в очах інших національних громад міста певною мірою впливала на ставлення і до місцевих євреїв, даючи підстави вважати їх прибічниками та помічниками радянської влади, хоча це відповідало дійсності лише частково. Зазначена обставина також була однією з причин вибуху погрому 1 липня та його перебігу, проте Химка чомусь повністю оминув її своєю увагою. Це видається дуже дивним як для дослідника, для якого «правда є цінністю сама по собі»²⁷, оскільки відповідні дані нескладно знайти у відкритих джерелах.

Навівши дані про національний склад населення, автор одразу ж приголомшує читачів заявою про те, що «погром у Львові відбувався на тлі проголошення Української держави у місті першого дня німецької окупації»²⁸. Мотивом такої заяви є бажання Химки одразу пов'язати у свідомості читачів погром з ОУН(б), яка проводила Національні збори та проголосила Акт відновлення Української держави, ще більше «підсиливши» тим самим свою попередню заувагу про те, що «ОУН співпрацювала у цих антиєврейських акціях з метою підлеститися до німців, розраховуючи на визнання Української держави»²⁹. Виявлення ж тисяч тіл в'язнів, розстріляних енкаведистами у в'язницях Львова, на думку дослідника, було лише «іншою важливою концептуальною обставиною»³⁰, завдяки чому складається враження, начебто вибух погрому був пов'язаний більшою мірою саме з проголошенням Української держави. Насправді ж проголошення Української держави відбулося увечері 30 червня³¹, і більшість населення дізналася про нього лише наступного дня³². Однак ще вранці 30.06.1941 р. було виявлено тисячі тіл в'язнів, розстріляних енкаведистами³³,

²⁷ Химка Дж.-П. Дружественные вмешательства... — С. 427.

²⁸ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 210.

²⁹ *Ibidem.* — P. 209.

³⁰ *Ibidem.* — P. 210.

а вже ввечері того ж дня німецькі військові звітували про те, що «населення Львова виміщувало свою злість на убивцях з НКВД, «на євреях, які жили у місті, котрі завжди співробітничали з більшовиками»³⁴. Таким чином, погром у контексті Гільбергового визначення фактично відбувався незалежно від проголошення Української держави, яке не мало для погрому жодного вирішального значення. А тому винесення його на передній план з приділенням фактору енкаведистських розстрілів у тюрмах міста порівняно незначної уваги, як це робить Химка, є безпідставним.

Варто зауважити, що у першому розділі статті, «Перебіг погрому», чимало місця відводиться не стільки «погрому 1 липня», скільки описам подій, які йому передували (примусові роботи 30 червня), а також подій, які відбулися вже після та «окремо від нього» (систематичні страти, вчинювані протягом наступних кількох днів)³⁵. Утім опис робіт та заходів, які передували «повноцінному погрому» і в яких, як стверджує Химка, євреїв примушували брати участь, містить чимало пересмикувань, недомовок та змішування до купи подій, які насправді відбувалися у зовсім різні дні. Так, дослідник зазначає, що «уцілілі євреї говорять про те, як були примушені

³¹ Паньківський К. Від держави до комітету. — Нью-Йорк — Торонто: Життя і мислі, 1970. — С. 31; Стецько Я. 30 червня 1941. Проголошення відновлення державності України. — Торонто: [б. в.], 1967. — С. 87, 191—198; Українське державотворення: Акт 30 червня 1941: Збірник документів і матеріалів / Упор. О. Дзюбан. — Львів; К.: Піраміда, 2001. — С. 123, 167; Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / Пер. з фр. Р. Осадчука. — Париж; Нью-Йорк; Львів: Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові, 1993. — С. 114; Україна у другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Т. 1 / Зібрав і впорядкував В. Косик. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. — С. 136; Армстронг Д. Украинский национализм. Факты и исследования / Пер. с англ. П. В. Бехтина. — М.: ЗАО Центрполиграф, 2008. — С. 90; Патриляк І. Військовотворчі заходи ОУН(б) у липні—вересні 1941 р. // Український історичний журнал. — 2001. — № 4. — С. 126.

³² Наконечний Є. Шоа у Львові. — Львів: ЛА «Піраміда», 2008. — С. 104.

³³ Стецько Я. 30 червня 1941... — С. 190; Українське державотворення: Акт 30 червня 1941: Збірник документів і матеріалів / Упор. О. Дзюбан. — Львів; К.: Піраміда, 2001. — С. 98—99; Армстронг Д. Украинский национализм. Факты и исследования / Пер. с англ. П. В. Бехтина. — М.: ЗАО Центрполиграф, 2008. — С. 86—87; Наконечний Є. Шоа... — С. 98—99.

³⁴ Himka J. P. The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd... — P. 211.

³⁵ Ibidem. — P. 211, 219—221.

чистити будинки»³⁶. Однак Марія Гольцман, на чії слова посилається автор, говорить, що «на третій день після вступу німецьких окупантів до м. Львова група українських поліцейських на чолі з німецькими офіцерами привела до будинку № 8 по вулиці Арцишевського близько 20 громадян Львова, серед яких були й жінки. Серед чоловіків були професори, юристи та лікарі. Німецькі окупанти примусили осіб, що були приведені, збирати у дворі будинку губами сміття (без допомоги рук), осипаючи їх градом ударів палицями»³⁷. Таким чином, зазначений епізод мав місце не 30 червня, а 2 чи навіть 3 липня, і оповідачка не згадує про те, що вона брала якусь участь у цій примусовій праці. Ніщо не вказує також, що згадані нею люди, яких примушували збирати сміття, були євреями, оскільки у Львові професорами, юристами та лікарями були також представники інших національностей. Враховуючи, що саме 2—4 липня 1941 р. німці проводили арешти польських учених, членів їхніх родин та людей, які у той час перебували у їхніх квартирах³⁸, особи, про яких йдеться у розповіді Марії Гольцман, могли бути не євреями, а поляками.

Невідомо навіть, чи Марія Гольцман сама була очевидицею вказаних подій, чи вона просто переказувала чужі слова. Оскільки у свідченнях її чоловіка Броніслава Гольцмана, опублікованих у газеті «Красная звезда» та пізніше процитованих на Нюрнберзькому міжнародному військовому трибуналі, зазначається, що очевидцем таких подій був лише він сам та двірник будинку № 8 Леопольд Гіра³⁹, а про присутність на місці подій Марії Гольцман взагалі не згадується. Крім того, його розповідь в окремих деталях відрізняється від розповіді Марії, зокрема, вказується, що людей на подвір'я привела не «група українських поліцейських на чолі з німецькими офіцерами», а есесівці⁴⁰.

³⁶ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 211.

³⁷ Дюков А. *Второстепенный враг. ОУН, УПА и решение «еврейского вопроса»*. — М.: Фонд «Историческая память», 2009. — С. 68—69.

³⁸ Боляновський А. *Убивство польських учених у Львові в липні 1941 року: факти, міфи, розслідування: монографія*. — Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2011. — С. 31—35, 115, 117.

³⁹ Сообщение Чрезвычайной Государственной комиссии по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков. О злодеяниях немцев на территории Львовской области // *Красная звезда*. — 1944. — № 302 [5982]. — С. 2.

⁴⁰ *Trial of the major war criminals before the International Military Tribunal Nurnberg 14 November 1945—1 October 1946*. — Nurnberg: [б. в.], 1947. — Vol. VII. — P. 491.

Наведені суперечливі деталі обох розповідей Химка оминув своєю увагою, ухопившись лише за одну з можливих версій розвитку подій та посиливши її власним дрібним пересмикуванням, що це, мовляв, розповідь уцілілих євреїв, яких примушували чистити будинки, а усі інші версії просто проігнорував.

Дуже специфічно виглядає у викладі Химки розповідь про силове примушування близько 10 євреїв до допомоги в «українській націоналістичній друкарській діяльності»⁴¹. Однак у спогадах Дмитра Гонта, звідки взято відповідний епізод, нічого не говориться про те, що до надання такої допомоги євреїв було залучено під примусом. Оповідач згадує лише, як він відправив «пару людей» з числа тих, хто знаходився у друкарні (з логіки тексту — тих самих друкарів) для організації допомоги працівникам друкарських машин, і за деякий час ті привели близько 10 євреїв⁴². Ніде не вказується також, що Гонта або будь-хто з його працівників належав до ОУН(б) чи інших націоналістичних організацій, не вказується, якого саме характеру афіші, листівки чи відозви друкувалися після появи у приміщенні друкарні згаданих близько 10 євреїв. Той факт, що євреї опинилися у приміщенні друкарні після того, як на вулицю для організації допомоги було вислано людей, аж ніяк не свідчить про те, що вони робили це під примусом, оскільки окремі очевидці подій згадують, що після зміни влади у Львові євреї готові були працювати, якби їх покликали до виконання тих чи інших робіт, та ставилися до цього цілком спокійно⁴³. З огляду на це, висновок Химки про силовий примус євреїв до допомоги у націоналістичній друкарській діяльності є необґрунтованим та недоведеним.

Переходячи до опису подій «повноцінного погрому» 1 липня, автор наводить дуже показовий фрагмент з прецедентами «характерних особливостей погрому» з окупованої нацистами Польщі:

⁴¹ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 211.

⁴² Гонта Д. *Друкарство Західної України підчас окупації. Конкурс на спогади № 40. — Вінніпег: Український культурний та освітній центр у Вінніпегу, [б. р.]. — С. 40-15—40-16.*

⁴³ *Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego (dalej — AŻIH).* — Sygn. 302/26, *Lejb Wieliczker.* — P. 4—5; *Wieliczker Wells L. The Janowska Road.* — New York: The Macmillan Company, 1963. — P. 36.

Кракова (грудень 1939 р.) та Варшави (великодні свята 1940 р.)⁴⁴. Факт того, що «жінки були силою роздягнуті у Кракові у грудні 1939 р.», дивним чином пов'язується Химкою з перебуванням там у цей час багатьох членів ОУН⁴⁵. Однак останнє не має прямого відношення до подій Львівського погрому 1 липня, тому лишається незрозумілим, на що цим хотів натякнути автор, який сам же засвідчує відсутність підстав підозрювати таких членів ОУН в участі у краківських інцидентах⁴⁶.

Не менш суперечливою є розповідь Химки про знущання над жінками під час погрому 1 липня. Її автор ілюструє, зокрема, випадком зі шкільною подругою Рози Московіц, яку вулицями гнав натовп, відрізавши волосся⁴⁷. Однак оповідачка ніде не говорить, що дівчина, про яку йдеться, була єврейкою, зате згадується, що вона «стала активною комуністкою»⁴⁸. Ця важлива деталь біографії дівчини пояснює жорстокість натовпу по відношенню до неї з інших позицій, аніж її національна приналежність. «Активна комуністка» після відкриття львівських в'язниць у очах частини мешканців виглядала «зрадницею», перебравши на себе частину вини комуністичного режиму за страти багатьох невинних людей. Так само, наприклад, у післявоєнній Франції юрба «мстилася» жінкам за «співпрацю з ворогом», хоча уся вина їх полягала у тому, що вони були коханками німецьких окупантів або народили від них дітей поза шлюбом⁴⁹. Тому незрозуміло, яке відношення епізод зі шкільною подругою Рози Московіц (щодо якої немає жодних даних, що вона була єврейкою та постраждала саме через свою національність) має до погрому як «короткого насильницького спалаху спільноти проти єврейського населення»? Видається, що і тут з боку дослідника знову присутня підгонка наявних у його розпорядженні фактів під заздалегідь вибудовану власну концепцію, аби нагромадити побільше прикладів страждань євреїв під час погрому і отримати змогу завершити відпо-

⁴⁴ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 212–213.

⁴⁵ *Ibidem.* — P. 213.

⁴⁶ *Ibidem.* — P. 213.

⁴⁷ *Ibidem.* — P. 213.

⁴⁸ *Ibidem.* — P. 213.

⁴⁹ Лазарева А. Зрадниць буде скарано // Український журнал. Інформаційний культурно-політичний місячник для українців у Чехії, Польщі та Словаччині. — 2009. — № 5 (46). — С. 27.

відний фрагмент тексту гучною заявою про те, що «жертв обирали випадково, лише за те, що вони були євреями»⁵⁰.

Описам різноманітних «антикомуністичних вистав та ритуалів», які «супроводжували погром 1 липня», присвячено наступний фрагмент Химкиної статті. Нижче у тексті дослідник однозначно розставляє акценти, говорячи, що «жертви єврейського погрому були залучені до антикомуністичних ритуалів»⁵¹. Цю свою тезу автор у властивій йому манері намагається довести за допомогою розповіді Лариси Крушельницької про велетенський плакат з портретом Сталіна біля головпоштамту, який було зірвано під аплодисменти натовпу, а потім потоптано ногами. Її спогадам автор протиставляє слова Яніни Гешелес (на той момент десятирічної єврейської дівчинки), яка «також була біля пошти того самого дня, і пригадує події зовсім по-іншому: перед поштою стояли люди з лопатами, і українці били їх і кричали “Jude! Jude!”»⁵². Однак звернення до тексту обох першоджерел дозволяє виявити черговий випадок маніпуляції з боку автора «Львівського погрому». Лариса Крушельницька справді згадує відповідний епізод зі зриванням портрета Сталіна біля пошти на розі вулиці Миколи Коперника, однак за її розповіддю це відбувається не у день «повноцінного громадського погрому 1 липня», а напередодні, 30 червня, причому ще до приходу до Львова перших загонів ОУН⁵³. Крім того, сам Химка нижче вказує, що «німецька кінохроніка про визволення Лемберга, вочевидь, показує цю саму сцену, а велика юрба справді випромінює радість та аплодує»⁵⁴. Цю німецьку кінохроніку⁵⁵ Химка згадує в одній із попередніх статей як «тижневі кіноновини (Wochenschau), що їх німці демонстрували у кінотеатрах», говорячи, що «фільм знято 31 [sic!] червня 1941 р.»⁵⁶. В ін-

⁵⁰ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 214.

⁵¹ *Ibidem.* — P. 214.

⁵² *Ibidem.* — P. 214.

⁵³ Крушельницька Л. Рубали Ліс...: Спогади галичанки. — Львів: Астролябія, 2008. — С. 176—177.

⁵⁴ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 214.

⁵⁵ *Die Deutsche Wochenschau* Nr. 566 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=JssX0hAvK0E>. — Фрагмент 6:15—6:22.

⁵⁶ Химка І. Достовірність свідчення: Реляція Рузі Вагнер про Львівський погром влітку 1941 р. // *Голокост і сучасність*. — 2008. — № 2 (4). — С. 49.

шому місці «Львівського погрому» Химка знову згадує її як один з двох фільмів «про арешти євреїв у Львові 30 червня»⁵⁷. Зрештою, згідно з описом на сайті «Cinematography of the Holocaust», епізоди, присвячені подіям у Львові («Lemberg (Beitarg 2)»⁵⁸), знято 30 червня 1941 р. Таким чином, події, про які розповідала Лариса Крушельницька, насправді мали місце не 1 липня, а 30 червня.

Однак із розповіді Яніни Гешелес видно, що події біля пошти, свідком яких вона стала, відбувалися наступного дня після приходу до міста німців. Вона чітко вказує, що цей прихід відбувся «у понеділок», який сама оповідачка провела вдома, а вже «у вівторок, о пів на п'яту ранку» прийшов батько, і вона з ним пішла оглядати Львів після бомбардування та, зокрема, побачила епізод, про який йдеться⁵⁹. Згідно з календарем на 1941 р., «понеділок», про який згадує Гешелес, — це 30 червня, а похід дівчини з батьком до міста та епізод біля пошти, до якої вони потрапили вулицею Сикстуською (сучасна Петра Дорошенка) з боку вулиці Легіонів (сучасний проспект Свободи), відбулися, відповідно, у вівторок, 1 липня⁶⁰.

Таким чином, і Лариса Крушельницька, і Яніна Гешелес справді бачили події поблизу того самого місця — будинку № 1 на сучасній вулиці Словацького, однак не «того самого дня», як стверджує Химка, а в різні дні. Тому нічого дивного, що «десятирічна єврейська дівчинка» відповідні події «пригадує зовсім по-іншому», ніж Крушельницька, оскільки обидві вони бачили різні події. Штучне ж зведення цих подій до одного дня і протиставлення розповіді Крушельницької словам Гешелес є не чим іншим, як маніпуляцією з боку дослідника, який тим самим натякає, що українські очевидці, які «не бачать» побиття українцями ж «людей із лопатами» (треба думати, євреїв), є заангажованими, схильними до замовчування, а тому їхні спогади не заслуговують на увагу. Цей натяк автор підсилює подальшою заувагою про те, що

⁵⁷ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 235.

⁵⁸ *Cinematography of the Holocaust* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.cine-holocaust.de/cgi-bin/gdq?efw00fbw000826.gd>.

⁵⁹ Гешелес Я. Очима дванадцятирічної дівчинки — К.: Дух і Літера, 2011. — С. 26—28.

⁶⁰ *Календар на 1941 р.* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kalender-365.de/kalendar.php?yy=1941>.

«кожна дівчинка зафіксувала у пам'яті ту картину, яка відбивала її власну позицію та перспективу»⁶¹, а ще нижче висловлюється однозначно: «ясно, що українські спогади мовчать про роль міліції у Львівському погромі»⁶². Після такого натяку у пересічного читача мимоволі виникає у голові асоціативний ланцюжок: якщо українські свідки замовчують та недоговорюють важливі події та є заангажовані, то єврейські свідки, як формально постраждала сторона, навпаки, кажуть правду. Тому всі подальші українські свідчення та докази, які не вписуються у створювану Химкою «концепцію погрому», починають сприйматися як неправдиві та такі, що не заслуговують на увагу, а авторська інтерпретація передусім єврейських спогадів, навпаки, приймається читачем некритично та на віру.

Утім вищезгадана маніпуляція з датами є далеко не єдиною проблемою цього фрагменту статті. Якщо епізод зі скиданням портрета Сталіна, який бачила Лариса Крушельницька, мав місце 30 червня, то яким чином він міг, як стверджує Химка, «супроводжувати», тобто «відбуватися одночасно»⁶³ з погромом 1 липня? Відповідь на це питання навряд чи знає сам дослідник.

Розповідь Гешелес, зі свого боку, теж містить у собі важливу деталь, яку чомусь не помітив дослідник. Говорячи про людей із лопатами, побиваних біля пошти начебто «українцями», вона згадує, що ці «українці» кричали їм «Юде! Юде!»⁶⁴. Слово «jude» справді означає «єврей», однак не українською чи польською, а німецькою мовою, і воно було добре знайоме Яніні Гешелес⁶⁵. Однак незрозуміло, чому вона ідентифікує людей, які кричали це слово біля пошти, саме як «українців»? Адже навіть «українцям», які начебто примусово зігнали до пошти «євреїв» із лопатами та почали їх бити, кричати на них німецькою мовою «Jude! Jude!», замість того, аби робити це українською чи бодай польською? Тому, якщо побивачі справді-таки кричали на своїх

⁶¹ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 214.

⁶² *Ibidem.* — P. 231.

⁶³ Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укладач і головний редактор В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. — С. 1217.

⁶⁴ Гешелес Я. *Очима дванадцятирічної дівчинки...* — С. 28. В оригіналі «Jude! Jude!», в українському перекладі наведено кириличну транслітерацію.

⁶⁵ Гешелес Я. *Очима дванадцятирічної дівчинки...* — С. 31, 34, 39, 48.

жертв «Jude! Jude!» у значенні «євреї», то кричали, скоріше за все, німці або фольксдойчі, проте ніяк не українці. Утім згаданий крик міг не мати до євреїв ніякого відношення, адже в українській мові слово «юда/іуда» є одним із синонімів слова «зрадник». Тому під час подій біля пошти побивачі могли просто кричати саме це слово, однак це не означає ні що люди з лопатами, яким воно адресувалося, були євреями, а не просто комуністами чи симпатиками радянської влади, як подруга Рози Московіц, ні що самі побивачі були українцями, а не, наприклад, поляками. Можливо також, що побиття біля пошти, яке лише митцем бачила Гешелес, лише випадково збіглося з погромом, а викликано було іншими причинами, наприклад особистого характеру. Утім будь-які варіанти розвитку подій, які не вписуються у ретельно створювану Химкою картину погрому, відкидаються навіть без обговорення.

Після цього епізоду Химка наводить інші приклади примусового залучення євреїв до антикомуністичних ритуалів, хоча спосіб, у який він це робить, викликає здивування вже з перших рядків. Наприклад, він згадує поляка, котрий розповідає про євреїв, яких примусили ходити по четверо у ряд, співати російських маршових пісень та викрикувати хвалу Сталіну, та продовжує це словами «єврейська очевидиця підтверджує: вона бачила юрбу, яка оточувала групу з двох або трьох сотень молодих єврейських чоловіків та жінок, які з піднятими руками були примушені співати російську комуністичну пісню «Моя Москва»»⁶⁶. Маніпулюваннями з терміном «підтверджує» Химка створює у читача враження, ніби певний поляк та єврейська очевидиця бачили ту саму подію. Однак розповіді ані польського слюсаря з книги Мусіала⁶⁷, ані Аліції Рашель Гадар не містять конкретики щодо місця та часу подій, а також осіб, які брали в них участь, а крім того різняться у деталях, тому ніщо не вказує, що обидва очевидці бачили ту саму подію. Варто зазначити також, що влітку 1941 р. євреї у Львові ніяк не могли співати російську комуністичну пісню «Моя Москва», як це стверджує Аліція Рашель Гадар, оскільки перший

⁶⁶ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 214.

⁶⁷ Musial B. *Konterrevolutionäre Elemente...* — P. 177.

варіант її слів було написано у листопаді, опубліковано у грудні 1941 р., а власне «пісню» вона стала лише навесні 1942 р.⁶⁸

Викликає здивування і згадка Химки про те, що «подібні ритуали мали місце і деінде того літа» з наведенням як прикладу такого «деінде» чомусь лише Коломиї⁶⁹. Однак цей приклад, навпаки, спростовує тезу дослідника, бо в Коломиї спочатку після вступу угорців відбувся погром, який був припинений угорськими військами через 2 дні, а вже потім на дозволеній угорцями демонстрації євреїв примушували зносити пам'ятники Леніну і Сталіну⁷⁰. Тож у Коломиї «подібні ритуали» не могли «супроводжувати погром», адже відбувалися вже після його припинення. Незрозуміло, яке відношення останній приклад узагалі має до подій у Львові. Якщо, на думку дослідника, примусове залучення євреїв до руйнування радянської символіки в Коломиї доводить, що те ж саме обов'язково мало б відбуватися й у Львові, то такий висновок є необґрунтованим, оскільки в різних місцях події відбувалися зовсім по-різному. Наприклад, у Києві восени 1941 р. після відступу радянських військ пам'ятники радянським вождям знищували самі мешканці міста без якогось силового залучення до цього євреїв⁷¹. Пізніше, після відступу німців, люди так само без примусового залучення євреїв нищили символи нацистської влади⁷². Тож у контексті статті Химки «коломиїський приклад» не має жодного значення.

Як зазначає дослідник, для «погромних заходів» євреїв начебто збирали українські міліціонери, що ходили від будинку до будинку в єврейських околицях⁷³. Своє твердження автор об-

⁶⁸ Мухтаров Е. *Песни нашей Победы // Четыре года из тысячи: Ярославцы в Великой Отечественной войне. Альманах. Вып. 1 / Под ред. П. Стряхилева; Вступ. статья д.и.н. проф. Ю. Ю. Иерусалимского; Авт.: А. Власов, А. Кононец, С. Рябинин, Е. Мухтаров, Д. Озерова. — Ярославль: Ярновости, 2010. — С. 23—76.*

⁶⁹ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 215.

⁷⁰ Musial B. *Konterrevolutionäre Elemente...* — P. 179.

⁷¹ Малаков Д. *Кияни. Війна. Німці. — К.: Амадей, 2008. — С. 36; Войтенко О. «Кияни почали глумитися над пам'ятниками Сталіну...» [Електронний ресурс] // Історична правда. — 2011. — 10 травня. — Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/columns/2011/05/10/38340/>.*

⁷² Малаков Д. *Київ. 1939—1945. Фотоальбом. — К.: Кий, 2005. — С. 389; Уничтожим следы фашистской оккупации! Город Николаев, март 1944 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://photoshare.ru/photo3818388.html>; Керчь свободна, 1944 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://photoshare.ru/photo3818426.html>.*

ґрунтовує одразу кількома джерелами: власною статтею⁷⁴ та спогадами очевидців. Однак його висновок є безпідставним. Зокрема, Рузя Ваґнер у своїй розповіді згадує лише про якогось «підлітка з обличчям бандита» (тобто хлопця у віці 12—16 років перехідного віку⁷⁵, котрий, згідно з оунівськими інструкціями, не міг бути міліціонером⁷⁶), що покликав її до праці⁷⁷. Нічого не згадують про «українських міліціонерів» і троє наступних очевидців — польський слюсар, українська жінка та польський очевидець на ім'я Владислав⁷⁸. Крім того, незрозуміло, яким чином той факт, що чоловіків (які лише ймовірно були євреями) кудись вели вулицею 2 липня або що «на третій день після німецького вторгнення» банда «українських підлітків» вломилася до будинку навпроти в'язниці, де жили євреї, після чого звідти вивели групу євреїв та погнали невідомо куди ударами палиць⁷⁹, має доводити збір євреїв начебто українськими міліціонерами для «погромних заходів», якщо погром, за власними словами Химки, припинив вермахт увечері 1 липня⁸⁰?

Професор Мавріцій Аллерганд також згадує лише хуліганів-шумовиння, які не тільки били євреїв на вулиці, а й витягали їх із будинків⁸¹. Крім того, в розмові з колишнім суддею апеляційного суду Аллерганд по суті не заперечував, що погром учинив «польський мотлох», а українцям докоряв лише за те, що вони, на його думку, мали владу і вплив, однак нічого не зробили, щоб запобігти погромам⁸².

⁷³ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 215.

⁷⁴ Химка І. Достовірність свідчення... — С. 45.

⁷⁵ Великий тлумачний словник... — С. 773.

⁷⁶ Гонта Д. Друкарство Західної України... — С. 13—14; ОУН в 1941 році. Документи. В 2-х ч. Ч. 1. / Упор. О. Веселова, О. Лисенко, І. Патріляк, В. Сергійчук; Відп. ред. С. Кульчицький. — К.: Інститут історії України НАН України, 2006. — С. 148; Рябенко С. До питання створення української міліції у Львові улітку 1941 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://independent.academia.edu/SergiiRiabenko/Papers/1558331/_1941_. — С. 36—37.

⁷⁷ Химка І. Достовірність свідчення... — С. 45—46.

⁷⁸ Musial B. *Konterrevolutionäre Elemente...* — P. 177—178.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 219.

⁸¹ Musial B. *Konterrevolutionäre Elemente...* — P. 177.

⁸² Наконечний Є. Шоа... — С. 278.

Нічого не згадує про міліціонерів Яніна Гешелес: у її спогадах говориться лише про якихось невстановлених українців, які вбігли до будинку та почали витягати людей «під приводом, що беруть їх на роботу»⁸³. Однак оповідачка ніяк не називає цих українців, не подає жодних ознак, за якими їх можна було б ідентифікувати.

Єдиним із джерел, в якому формально згадується «міліція» як така, є спогади Лусії Горнстайн. Однак ідентифікація дійових осіб цією очевидицею є доволі плутаною: вона називає їх «українці, поліція чи міліція або ким вони там були»⁸⁴. Вона не наводить жодних ознак, за якими цих осіб можна було б точно ідентифікувати, а її власні слова свідчать про те, що цього, вочевидь, не знала сама оповідачка. Тому особи, яких вона бачила, могли бути або якимись «українцями», або представниками «поліції» (остання у Львові у цей час була виключно німецькою, однак при ній також перебували українці, які виконували функції перекладачів або здійснювали інші обов'язки⁸⁵), або «міліції», чи взагалі не мати жодного стосунку до усіх перерахованих груп. Тож зрозуміти, кого саме бачила Лусія Горнстайн, неможливо.

Варто зазначити, що спогади цієї очевидиці є доволі суперечливими у частині деталей та містять у собі суттєві неточності стосовно описуваних подій. Наприклад, говорячи про події 30 червня, Горнстайн згадує, як навіть до повного відступу радянських військ зі Львова українці взяли під контроль львівську радіостанцію, звідки «передавали й передавали погрози євреям: "І ми вітатимемо німців кошиками, наповненими єврейськими головами"»⁸⁶. Однак Горнстайн тут переплутала радіоповідомлення з листівкою⁸⁷, а фактично з повідомленням в окупаційній газеті

⁸³ Гешелес Я. Очима дванадцятирічної дівчинки... — С. 29.

⁸⁴ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 230.

⁸⁵ Патріляк І. Військова діяльність ОУН(б) у 1940—1942 роках. — К.: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Інститут історії НАН України, 2004. — С. 341; Ільницький Р. Думки про українську визвольну політику. — Гадяч: Вид-во «Гадяч», 2007. — С. 128.

⁸⁶ Melamed V. *Organized and Unsolicited Collaboration in the Holocaust // East European Jewish Affairs.* — 2007. — № 37:2. — P. 233.

⁸⁷ Berghoff K. C. and Carynnyk M. *The Organization of Ukrainian Nationalists and its Attitude toward Germans and Jews: Iaroslav Stets'ko's 1941 Zhyttiepyss // Harvard Ukrainian Studies.* — 1999. — Vol. 23. — № 3—4. — P. 154.

«Lemberger Zeitung» за 1942 р.⁸⁸, яка виходила від серпня 1941 р. під твердою німецькою цензурою⁸⁹. З огляду на це, газета, особливо у німецькому варіанті, ретранслявала позицію не стільки українську, скільки окупаційної адміністрації, яка була зацікавлена у підтриманні суперечностей між різними верствами населення та національними групами, аби не дати їм об'єднатися проти німців як спільного ворога. Неточною є тут і згадка про начебто зайняття українцями радіостанції ще до повного відступу радянських військ 30 червня, адже основна маса радянських військ залишила місто увечері 29 червня, і лише окремі підрозділи НКВД, які прикривали відступ армійських частин, відійшли близько 2-ї години ночі⁹⁰, а частини німецької армії та батальйон «Нахтігаль», вояки якого, власне, і перебрали контроль над радіостанцією, увійшли до Львова близько 4:30 ранку 30 червня⁹¹. З огляду на це, таке зайняття радіостанції ніяк не могло відбутися ще «до повного відступу росіян».

Отже, висновок Химки про те, що збір євреїв для «погромних заходів» начебто проводили саме українські міліціонери, є недоведеним. У подібний спосіб дослідник «обґрунтовує» і своє твердження про те, що для експуатації та знущань у тюрмі на Лонцького євреїв арештовували на вулицях також українські міліціонери. За його словами, такі арешти на вулиці Коперника, яка веде від центру міста у напрямку цієї в'язниці, добре задокументовані фотографічно⁹². На підтвердження цих своїх слів автор посилається на фільм, зроблений оператором 1-ї альпійської дивізії, та 566-й випуск «Die

⁸⁸ Berghoff K. C. and Carynnyk M. *The Organization of Ukrainian Nationalists and its Attitude toward Germans and Jews: Iaroslav Stets'ko's 1941 Zhyttiepyis* // *Harvard Ukrainian Studies*. — 1999. — Vol. 23. — № 3—4. — P. 154, 177.

⁸⁹ Ковба Ж. Людяність... — С. 63; Фрідман Ф. Винищення львівських євреїв. Видання Центральної Єврейської Історичної комісії при Центральному Комітеті Польських Євреїв № 4 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.tankurty.com/fridua.html>.

⁹⁰ Ковба Ж. Людяність... — С. 52; Косик. В. Україна і Німеччина... — С. 113; ОУН в 1941 р... — С. 13; Сборник боевых документов Великой отечественной войны. — М.: Военное издательство Министерства обороны Союза ССР, 1958. — Вып. 36. — С. 200—201; Российский государственный военный архив (далі — РГВА). — Ф. 40631. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 46—53.

⁹¹ Косик. В. Україна і Німеччина... — С. 113, 152.

⁹² Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 215.

Будівля Львівської ратуші в часи німецької окупації, 1941 р.

мітити, що згадуваний Химкою «арешт на вулиці Коперника» — це епізод, де якісь люди штовхають крізь натовп кількох чоловіків і передають їх німецьким військовим, які заводять їх в арку будівлі з двома левами обабіч та написом «Посуд» праворуч. Усе це супроводжується звуковим рядом: «ганебні єврейські вбивці, які тісно співпрацювали з ГПУ, передаються обуреною юрбою німецьким військам на покарання». Однак ні камера, ні звуковий ряд не демонструють жодного «українського міліціонера» та не фіксують жодних ознак, за якими людей у кадрі можна було б ідентифікувати саме як міліціонерів. Єдиною особою в кадрі, яку можна визначити точно, є німецький солдат у касці. Що стосується конкретного місця подій, показаних на відео, то його добре ілюструє наведена вище фотографія, зроблена під час німецької окупації, хоча й пізніше, ніж вказаний випуск «Die Deutsche Wochenschau».

Зрозуміло, що йдеться про Львівську ратушу на площі Ринок⁹³. Карта подає також уявлення про те, на якій відстані одна від одної розташовані ратуша та вулиця Коперника, які розділяє між собою мінімум два квартали будинків та площа Міцкевича з доволі широким проспектом Свободи. Кінохроніка фіксує лише момент, власне, передачі євреїв німецьким військовим, однак із цього ніяк не випливає, що цих євреїв було «арештовано» саме на

Deutsche Wochenschau»⁹³. Однак, як уже зазначалося вище, відповідні фрагменти цього випуску про події у Львові було відзнято 30 червня (у тому числі і сцену арешту), і тому невідомо, яким чином він стосувався «погромних заходів», адже, за Химкою, погром мав місце виключно 1 липня. Крім того, якщо уважно передивитись цю кінохроніку⁹⁴, неможливо не по-

⁹³ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 215, 235—236.

⁹⁴ *Die Deutsche Wochenschau* Nr. 566... — Фрагмент 5:35—5:50.

⁹⁵ *Доповнена реальність. Львів [Електронний ресурс]*. — Режим доступу: http://history.lviv.travel/photo_detail/16.

вулиці Коперника. Отже, питання про те, яке відношення ця конкретна кінохроніка має до «арешту євреїв» на вулиці Коперника «українськими міліціонерами» та ще й «для ексгумаційних заходів» конкретно у тюрмі на Лонцького, є, мабуть, риторичним.

Що стосується другого фільму, то, за твердженням Химки, він «показує чоловіків та декількох жінок у процесі арешту, головним чином на вулиці Коперника»⁹⁶. Судячи з такого доволі загального опису, у об'єктив кінокамери не потрапила жодна особа, яку можна було б ідентифікувати як «українського міліціонера». Інакше про цю обставину дослідник неодмінно та прямо зазначив би у своїй роботі, а не обмежувався б загальними фразами, що, мовляв «обидва фільми про арешти євреїв у Львові 30 червня створюють сильне враження того, що там були певні лідери, які діяли у згоді та точно знали, що вони роблять»⁹⁷.

За уже випробуваним принципом «вінегрету» побудовано наступний фрагмент роботи, який стосується побиття євреїв під час ескортування до в'язниць 1 липня. Як і в попередньому випадку, автор послався як на джерела, котрі розповідають про події, що справді відбувалися 1-го числа (спогади Яніни Гешелес⁹⁸ та Тамари Браницьки⁹⁹), так і на джерела, де точні даті описуваних подій встановити неможливо (єдина прив'язка — це те, що вони відбувалися не раніше 30.06.1941 р.)¹⁰⁰, а також ті, які розповідають про події, що сталися вже після 1 липня (спогади Лешека Аллерганда, який в одному місці подає, що це мало місце «на третій день німецького вторгнення»¹⁰¹, а в іншому — що «усього за кілька днів» після німецької окупації Львова¹⁰²; обидва варіанти розпові-

⁹⁶ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 236; Химка І. Достовірність свідчення... — С. 48—49.

⁹⁷ *Ibidem.* — P. 235.

⁹⁸ Гешелес Я. *Очима дванадцятирічної дівчинки...* — С. 29.

⁹⁹ Інтерв'ю з Тамарою Браницьки, 1922 р.н., записане кореспондентом Фондації «Шоа». — 2001. — 21 квітня [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=cVVVPYktQyA>. — Фрагмент 18:00—23:00.

¹⁰⁰ Патрляк І. *Військова діяльність ОУН(б)...* — С. 335; Musiał B. *Konterrevolutionäre Elemente...* — P. 176.

¹⁰¹ Melamed V. *Organized and Unsolicited Collaboration...* — P. 232.

¹⁰² Leszek Leon Allerhand (born in 1931) [Електронний ресурс] // *The Association of «Children of the Holocaust» in Poland.* — Режим доступу: http://www.dzieciholocaustu.org.pl/szab58.php?s=en_myionas_09.php.

Внутрішній двір в'язниці «Бригідки», червень 1941 р. Світлина з колекції Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія Терору» у Львові

ді різняться в окремих деталях). Обґрунтування факту побиття євреїв під час ескортування до в'язниць у подібний спосіб не є виправданим та навряд чи має щось спільне з об'єктивним та глибоким дослідженням суті проблеми.

Низку питань викликає інтерпретація Химкою окремих деталей світлини з архіву Девіда Лі Престона. Химка твердить, що на фотографії зображено «жертв в'язничної акції», намагаючись обґрунтувати свою

тезу про те, що «багато єврейських чоловіків, зібраних для роботи у тюрмах, були убиті після виконання свого завдання»; водночас він визнає помилковою інтерпретацію світлини як такої, що зображує жертв НКВД¹⁰³. Аргументація дослідника тут зводиться до наступного: тіла на світлині звалені у купи безсистемно, натомість тіла енкаведистських жертв викладено у чіткі ряди; одяга на світлині є досить яскравою (світлою), особливо справляють враження білі сорочки, натомість одяг на тілах убитих енкаведистами брудний та сірий; один із трупів на світлині має на собі підтяжки, які, як вважає Химка, з нього зняли б, якби він був в'язнем НКВД; на світлині зображено довгі багри та інструменти, якими користувалися єврейські жертви для ексгумації жертв НКВД¹⁰⁴. Однак такі висунуті дослідником тези є недостатніми для того, аби однозначно ідентифікувати зображені на фото тіла як «жертв в'язничної акції».

Дуже багато факторів вказує на те, що цю світлину було зроблено ще до 1 липня 1941 р. В одній із попередніх статей таке твердження висловлює сам Химка, говорячи, що цю та інші фотографії, «які стосуються львівських подій 30 червня 1941 р., на

¹⁰³ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 216–217.

¹⁰⁴ *Ibidem.* — P. 217.

інтернет-аукціоні eBay у серпні 2002 р.» придбав Девід Лі Престон¹⁰⁵. Крім того, світлини, які зображують те саме місце, зберігаються у колекціях Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія Терору» у Львові та Спільноти пам'яті мучеників та героїв Голокосту «Яд Вашем» («Яд Вашем») під архівним номером 5138/98.

На звороті світлини з архіву Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія Терору» у Львові зазначено, що її зроблено у червні 1941 р. Світлину з архіву «Яд Вашем» також датовано червнем 1941 р. та вказано, що її автором є німецький фотограф. Порівняння усіх трьох світлин (включаючи ту, що походить з архіву Престона) засвідчує, що усі вони зображають те саме місце та зроблені в один час, визначений архівами музею «Територія Терору» та «Яд Вашем» як «червень 1941 р.». Те саме місце і ту саму купу тіл демонструє німецька кінохроніка¹⁰⁶.

Оскільки остаточно енкаведистська обслуга тюрми «Бригідки» втекла у ніч із 27 на 28 червня, останні уцілілі в'язні вийшли на волю з допомогою українських націоналістів та місцевих мешканців 28 червня¹⁰⁷, бійці радянських військових підрозділів та співробітники НКВД залишили місто у ніч з 29 на 30 червня, а перші німецькі загони та батальйон «Нахтігаль» увійшли до Львова уранці 30 червня, то остання дата фактично і є єдиним днем червня, коли відповідні фотографії могли бути зроблені. Тому датування цих світлин в архівах музею «Територія Терору» та «Яд Вашем» збігається з тим, яке вказано Химкою щодо світлини з архіву

*Внутрішній двір в'язниці «Бригідки»,
червень 1941 р. Світлина
з колекції Спільноти пам'яті
мучеників та героїв Голокосту
«Яд Вашем»*

¹⁰⁵ Химка І. Достовірність свідчення... — С. 50.

¹⁰⁶ Lemberg 1941 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=9dDONW2EU3Y>. — Фрагмент 2:02—2:20, 2:23—2:37.

¹⁰⁷ Яхненко Н. Від Бюра до Бригідок. Трохи спогадів з 1939—1941 років. Львів. — Берая; Мюнхен, 1986. — С. 236—237; Романів О., Федущак І. Західноукраїнська трагедія. 1941. — Львів; Нью Йорк, 2002. — С. 269.

Престона у попередній статті. Однак ніде у «Львівському погромі» чи інших роботах дослідник не згадує про будь-які страти євреїв, що працювали при розбиранні останків жертв НКВД («в'язнична акція») 30 червня 1941 р.¹⁰⁸

Трупи в'язнів були знайдені або у внутрішніх приміщеннях в'язниці, або на подвір'ї, у ямах чи просто присипані землею, звідки їх уже переносили на подвір'я та складали у чіткі ряди для опізнання на завершальній стадії ексгумації¹⁰⁹. Тож Престонова світлина зображує одне з таких поховань у дворі «Бригідок» після того, як верхній шар землі і частину трупів встигла порозсувати ексгумаційна команда. Цим пояснюються і безлад, і наявні в кадрі кийки та багри (потрібні для розтягування трупів, а не переносу їх двором), і відсутність самих ексгуматорів. Світлий колір одержі, на що вказує Химка, можна бачити лише на світлині з архіву Престона і лише на тілах деяких людей. На двох інших світлинах практично весь одяг — темних або сірих кольорів, навіть той, що на Престоновій виглядає яскраво білим або світлим. Така різниця у кольорах може бути пояснена якістю фотоплівки та її динамічним діапазоном, зовнішнім освітленням у момент зйомки, умовами подальшого зберігання фотоплівки та надрукованого знімка. Крім того, доволі світлі сорочки та деталі одягу на тілах жертв НКВД, «розкладених у чіткі ряди», фіксують інші світлини¹¹⁰, а також німецька кінохроніка¹¹¹. Наявність помочів на одному з тіл також може бути пояснена іншими причинами. З початком війни людей почали масово виловлювати просто на вулицях та кидати у в'язничні камери, через що тюрми були суттєво переповнені¹¹². Про хаос, який панував у ті дні в паперах тюремної обслуги,

¹⁰⁸ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 211, 217—218, 221, 239.

¹⁰⁹ Українське державотворення... — С. 98; Яхненко Н. Від Бюра до Бригідок... — С. 237; Романів О., Федущак І. *Західноукраїнська трагедія...* — С. 257, 269, 354, 368; Казанівський Б. *Шляхом Легенди. Спомини.* — Львів: Кальварія, 2007. — С. 202; Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 3833. — Он. 1. — Спр. 57. — Арк. 16; Lemberg 1941... — Фрагмент 0:20—0:23, 0:49—0:57.

¹¹⁰ *The corpses of individuals murdered by the NKVD (Soviet Secret Police) in the courtyard of a Lvov city prison* [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Меморіального музею Голокосту у США. — Режим доступу: <http://digitalassets.ushmm.org/photoarchives/detail.aspx?id=1153801&search=Lemberg&index=2>.

¹¹¹ *Die Deutsche Wochenschau* Nr. 566... — Фрагмент 4:42—4:55.

згадують і колишні в'язні «Бригідок»¹¹³. У ніч із 23 на 24 червня персонал в'язниці залишив її на кілька годин, і частині в'язнів вдалося відкрити двері камер, а деяким навіть дістатися до складу, де зберігалися речі — велика кількість різноманітної одяжі¹¹⁴. Наявність на тілах жертв НКВД особливого одягу та різних знаків згадується і в тогочасній пресі¹¹⁵. Німецькі документи фіксують виявлення в одній із в'язниць портупей та кашкетів німецьких летунів та летунського шолому у масовому похованні¹¹⁶.

Отже, світлина з архіву Престона ні за датою, ні за змістом не стосується «жертв в'язничної акції». А тому Богдан Мусіал цілком правильно ідентифікував зображені на ній тіла як жертв розстрілів НКВД¹¹⁷, натомість Химкина ідентифікація видається належним чином не обґрунтованою та помилковою.

Описуючи езекуції під час в'язничних заходів 1 липня, автор спирається на спогади очевидців, які є доволі неоднозначними та суперечливими, а деякі мають суттєві внутрішні неузгодженості. Наприклад, він посилається на розповідь Германа Каца про те, як «німці та українці» спочатку знущалися над ним та іншими єврея-

¹¹² Паньківський К. Роки німецької окупації. — Нью Йорк; Торонто: Життя і мислі, 1965. — С. 26; Наконечний Є. Шоа... — С. 82; Романів О., Федущак І. Західноукраїнська трагедія... — С. 268; Спогад молодій журналістці М. П. // Незалежний культурологічний часопис «І». — 2011. — № 66. — С. 325—327; Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917—1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2 кн. — К.: Либідь; Військо України. — Кн. 2. — С. 229.

¹¹³ Яхненко Н. Від Бюра до Бригідок... — С. 230—231; Романів О., Федущак І. Західноукраїнська трагедія... — С. 268—269; Казанівський Б. Шляхом Легенди... — С. 198.

¹¹⁴ Наконечний Є. Шоа... — С. 84; Яхненко Н. Від Бюра до Бригідок... — С. 223—226; Романів О., Федущак І. Західноукраїнська трагедія... — С. 267—269; Казанівський Б. Шляхом Легенди... — С. 196—197; Спогади колишньої політв'язненої Ольги Попадин (дівоче прізвище — Заболотська). Інтерв'юер — Тарас Чолій, відеооператор — Богдан Іваницький. 2009. — 25 липня [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=s8hEfXaw0NU>. — Фрагмент 0:42—2:12; Спогади колишньої політв'язненої Марії Чунис (дівоче прізвище — Стара). Інтерв'юер — Тарас Чолій, відеооператор — Володимир Чопик. 2009. — 17 лютого [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=ckZOifSJ2k>.

¹¹⁵ Кривавий танок // Незалежний культурологічний часопис «І». — 2011. — № 66. — С. 334.

¹¹⁶ Українське державотворення... — С. 99.

¹¹⁷ Musial B. Bilder einer Ausstellung Anmerkungen zur Wanderausstellung «Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944» // Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. — 1999. — № 47.4. — P. 581.

ми та били їх, а потім почали розстрілювати їх по одному, і Кацу лише дивом вдалося уникнути смерті¹¹⁸. Однак оповідач нічого не каже про те, що в той час діялося на подвір'ї «Бригідок», і лише одного разу мимохідь кидає фразу, що німці та українці «говорили, що “знищення” — то “єврейська робота”». Зрозуміти з розповіді, про яке «знищення» йдеться, неможливо, лише з загального історичного контексту стає зрозуміло, що маються на увазі енкаведистські розстріли в'язнів «Бригідок». Оскільки, як стверджує Химка, ексгумаційні заходи тривали протягом 3 днів, тобто від 30 червня до 2 липня¹¹⁹, Кац повинен був би стати свідком таких заходів. Однак складається враження, що Кац або якимось чином усього цього «не помітив», або з певних причин не захотів чи не зміг про це розповісти і змушений був обмежитися лише однією малозрозумілою реплікою. Усе це викликає серйозні сумніви щодо об'єктивності Каца як свідка подій, а також щодо повноти та достовірності його спогадів. Можливо, його розповідь була спотворена певного роду «зовнішнім втручанням». Адже Герман Кац давав свідчення Єврейській історичній комісії у Любліні (Польща) 15 березня 1947 р.¹²⁰, коли Польща входила до радянської зони впливу, а в СРСР відповідна інформація належала до категорії небажаної, і її за поодинокими винятками не відображають навіть документи Надзвичайної державної комісії зі встановлення та розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їх пособників або Комісії з історії Вітчизняної війни Академії наук УРСР. У будь-якому разі відсутність даних про ексгумаційні заходи у спогадах Германа Каца сама по собі є підставою для критичного ставлення до наведеної у них інформації з боку дослідників, чого Химка у своїй роботі не продемонстрував.

Варто звернути увагу також і на те, що окремі деталі розповіді Каца дивним чином повторюють розповідь Філіпа Фрідмана про події у тих же «Бригідках», де той наводить слова львівського адвоката Еліяша Ізидора Ляу (на той момент уже покійного)¹²¹; в

¹¹⁸ АЖІН. — Sygn. 301/2299, Herman Katz. — P. 1.

¹¹⁹ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 215.

¹²⁰ АЖІН. — Sygn. 301/2299, Herman Katz. — P. 1.

¹²¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф. 166. — Оп. 3. — Спр. 246. — Арк. 80—81.

іншій версії розповіді — Ізидора Еліаша Лана, який мешкав по вулиці Бернштейна (Шолом-Алейхема), ¹²². Це і стояння людей під стіною та побиття їх при цьому, і згадка про заляпаний кров'ю в'язничний мур навколо подвір'я, і страта через розстріл, для чого жертв викликали по одному в певне місце, і німецькі військові як виконавці страти, і навіть припинення такої страти на оповідачеві (у варіанті Каца на ньому самому, у варіанті Фрідмана — на Еліяшеві Ізидорові Ляу/Лані), і навіть фраза німецького військового, якою завершилися розстріли: «Досить на сьогодні» («Genug für heute» / «Für heute genug»), та те, що після оповідача (Каца або ж Ляу/Лана) нікого більше з євреїв не розстрілювали. Така подібність ключових деталей обох розповідей аж ніяк не виглядає випадковістю. Відомо, що Фрідман у 1944—1946 рр. був засновником та керівником Центральної єврейської історичної комісії у Польщі¹²³, у грудні 1945 р. видав свою монографію «Винищення львівських євреїв», у якій вперше згадувався цей епізод у «Бригідках», а більш повна версія розповіді була записана у січні 1946 р.¹²⁴ Секції тієї ж самої Єврейської історичної комісії у Любліні вже після появи обох варіантів розповіді Фрідмана у березні 1947 р. давав свої свідчення Г. Кац¹²⁵. Тож питання про те, що було джерелом свідчень Каца (власний досвід чи чужа розповідь), а також чия версія розвитку подій відповідала дійсності (Каца, Фрідмана, який посилається на спогади покійної на той момент людини, або жодна), залишається відкритим.

Багато критичних зауважень викликає «детальний звіт Курта Левіна про пережиті ним знущання під час в'язничної акції у “Бригідках”». Використана Химкою розповідь Левіна з книги «Przeżyłem. Saga Świętego Jura spisana w roku 1946 przez syna rabina Lwowa», виданої 2006 р., є далеко не єдиним варіантом спогадів останнього про тогочасні події: існує як мінімум ще його книга «Archbishop Andreas Sheptytsky and the Jewish Community in Galicia During the Second World War», опублікована 1960 р., та відеосвідчення, записані фундацією «Шоа» у 1997 р. У багатьох

¹²² Фрідман Ф. Винищення львівських євреїв... — С. 128.

¹²³ Біографія Філіпа Фрідмана [Електронний ресурс] // Електронная еврейская энциклопедия. — Режим доступу: <http://www.eleven.co.il/article/14367>.

¹²⁴ ЦДАГО України. — Ф. 166. — Оп. 3. — Спр. 246. — Арк. 78, 89.

¹²⁵ АЖИ. — Сгно. 301/2299, Herman Katz. — Р. 1.

деталях ці три версії розповіді про ті самі події суттєво різняться між собою.

Наприклад, Химка переказує спогади з книги Курта Левіна у розділ, присвячений подіям у «Бригідках» 1 липня 1941 р., подаючи це як один із епізодів погрому¹²⁶. Однак у своїх відеосвідченнях Курт Левін наводить іншу хронологію, згадуючи, що першого дня після приходу німців до Львова нічого не змінилося, другий день все ще був спокійний, а потім почався погром¹²⁷. Виходячи з цього, погром і подальші події у «Бригідках» мали б відбуватися не 1-го, а 2 липня. Подібна хронологія наводиться ним і в книзі, яку цитує дослідник¹²⁸. У світлі раніше наведеного твердження Химки, що погром мав місце лише 1 липня, це щонайменше дивує. Можна припустити, що Левін помилився у датуванні подій, якби не та обставина, що іншими непрямыми доказами дата загибелі батька оповідача — рабина Єзекіїла Левіна, свідком якої був Курт Левін, ув'язується не з 1 липня, а вже з наступним днем¹²⁹. Зрештою, саме 2-м числом датує цю подію дослідник Владімір Меламед¹³⁰. Тому питання про встановлення точної дати подій вимагає подальшого з'ясування. На жаль, подібне недбале ставлення до дат трапляється на сторінках роботи Химки аж надто часто. Слова Левіна про спокійний другий день після приходу німців відверто дисонують і з твердженнями дослідника про «повноцінний погром» цього дня, і навіть з іншою версією спогадів того ж Левіна, де він згадує, що антиєврейські заворушення почалися «негайно після того, як вступили німецькі війська»¹³¹. Яким чином мають узгоджуватися між собою усі три версії цієї розповіді? Складається

¹²⁶ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 217—219.

¹²⁷ Інтерв'ю з Куртом Левіном, 1925 р.н., записане кореспондентом Фундації «Шоа». 30 січня 1997 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=RUBKuLL0rGc>. — Фрагмент 0:48:56—0:49:55.

¹²⁸ Lewin K. *Przeżyłem. Saga Świętego Jura spisana w roku 1946 przez syna rabina Lwowa*. — Warszawa, 2006. — С. 55—57;

¹²⁹ Гешелес Я. Очима дванадцятирічної дівчинки... — С. 30; Щоденник Львівського гетто. Спогади рабина Давида Кахане [Електронний ресурс] // Інститут юдаїки. — Режим доступу: http://www.judaica.kiev.ua/Kahane/Kahane_04.html. Щоправда, в останньому джерелі цей день помилково визначено як «вівторок».

¹³⁰ Melamed V. *Organized and Unsolicited Collaboration...* — P. 219.

¹³¹ Білінський Я. Історія і Сучасність. Причинок до студії українсько-єврейських взаємин під час Другої світової війни (Реакція на телевізійну програму «Голокост») // *Часопис «Сучасність»*. — 1978. — Ч. 9 (213). — С. 56.

враження, що оповідач, на слова якого так беззастережно покладається Химка, відверто плутається у власних спогадах.

Подавучи передісторію свого та батькового потрапляння до «Бригідок», Левін говорить, що «були чутки, що українське населення нападає на євреїв», і тому його батько, рабин, пішов просити свого друга митрополита Шептицького про втручання¹³². Однак змальовувана ним далі картина подій викликає щонайменше подив: батько зібрався йти до Шептицького, однак перед цим запросив перукаря, щоб той підстриг сина, потім рабин у ритуальному одязі у супроводі двох старших членів громади пішов, а Курт Левін, чекаючи на його повернення, спокійно лежав на дивані і читав книжку — виданий у США вестерн у перекладі польською мовою¹³³. Рабин Левін передусім думає про синову зачіску, і тільки після того, як перукар закінчує роботу, йде просити митрополита Шептицького про втручання у ситуацію з нападами на євреїв, про які «були чутки». Сам Курт Левін спокійно прощається з батьком та лягає на канапу читати американський вестерн. Однак у ситуації, коли глава родини йде у небезпечне місто, яким вирували лихі чутки, його рідні не сиділи б спокійно та не читали якихось вестернів, а навпаки, місця не знаходили б собі від хвилювання. Слова ж Левіна лишають стійке враження, що він особливо не хвилювався за долю батька: не згадується ні про його власний неспокій, ні про прощання з батьком матері, навіть сама сцена прощання подається якось коротко та буденно. І це враховуючи те, що за два квартали від їхнього будинку розташована в'язниця «Бригідки», де ще 30 червня виявлено тіла жертв НКВД¹³⁴ та розпочато ексгумаційні заходи. Сумнівно, що Курт Левін просто забув усі ці подробиці, адже подія мала аж ніяк не рядовий характер (принаймні Єзекіїл Левін одягнув ритуальну рабинську одягу); радше у його пам'яті не залишилося б якихось другорядних подробиць на кшталт змісту вестерна, який він читав. Скоріше, оповідач просто вирішив описати окремі події трохи не так, як вони відбувалися насправді, розставивши у деяких місцях необхідні йому емоційні акценти та для

¹³² Інтерв'ю з Куртом Левіном... — Фрагмент 0:50:55—0:52; Lewin K. *Przeżyłem...* — С. 55—57.

¹³³ Lewin K. *Przeżyłem...* — С. 56—57; Інтерв'ю з Куртом Левіном... — Фрагмент 0:50—0:50:55.

¹³⁴ *Українське державотворення...* — С. 98; ЦДАВО України. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 57. — Арк. 16.

підсилення створюваного ефекту навівши одні подробиці, які не надто вписуються у загальну логіку подій, і змовчавши про інші. Звідси такий буденний опис сцени прощання з батьком, відсутність згадок про хвилювання за його долю як із боку самого Левіна, так і його матері, яка теж перебувала в будинку¹³⁵. Все це вказує на те, що погром 1 липня та антиєврейське насильство напередодні мали значно локальніший характер та розголос, ніж це може здатися з «Львівського погрому»; навіть чутки, про які згадує Левін, були не стільки страшними, скільки незрозумілими, і тому великої тривоги за долю Єзекіїла Левіна його син не відчував. Виключно у такому контексті поведінка Курта Левіна зрозуміла та логічна, однак сам епізод не надто відповідає старанно змальовуваній Химкою картині погрому. На жаль, цим обставинам дослідник не дає жодного пояснення, просто не згадуючи їх у роботі, а лише вибірково цитує фрагмент розповіді Левіна, який «вписується» в його власну концепцію.

Так само суперечать одна одній сповнені численних перебільшень варіанти розповіді Левіна про появу у будинку «українців», про те, як вони витягали його на вулицю до в'язниці, і про те, як його та інших євреїв били по дорозі¹³⁶, а його ремарка, що для в'язничних заходів «не чіпали жінок у той час, тільки чоловіків», спростовується німецькою кінохронікою¹³⁷. Розповідаючи про жертв розстрілів НКВД, він акцентує увагу лише на поляках та євреях, а про українців узагалі не згадує¹³⁸, хоча навіть за переліком тих, чиї прізвища вдалося встановити, саме українці склали абсолютну більшість таких жертв у «Бригідках»¹³⁹.

Суперечливою є сама Левінова розповідь про те, що трапилося з ним безпосередньо у в'язниці. Зокрема, усі подробиці катувань у «Бригідках», які Химка цитує з його книги¹⁴⁰, у відеосвідченнях для фундації «Шоа» він зводить лише до однієї фрази: «Нам дали мотузки, і деякі люди мали йти униз, і тіла винесли назовні. І я

¹³⁵ *Интерв'ю з Куртом Левіном... — Фрагмент 0:50:55—0:53; Lewin K. Przeżyłem... — С. 57—58.*

¹³⁶ *Lewin K. Przeżyłem... — С. 57—58; Интерв'ю з Куртом Левіном... — Фрагмент 0:50:55—0:53.*

¹³⁷ *Lemberg 1941... — Фрагмент з 0:32 і далі.*

¹³⁸ *Интерв'ю з Куртом Левіном... — Фрагмент 0:53—0:55.*

¹³⁹ *Романів О., Федущак І. Західноукраїнська трагедія... — С. 155—163.*

¹⁴⁰ *Lewin K. Przeżyłem... — С. 58—59.*

працював там»¹⁴¹. Схоже, що усі криваві подробиці, зокрема про побиття різним приладдям, елегантно вбраного українця з виряченими, налитими кров'ю очима, який начебто «просто вбився у пам'ять» Левіна, виникли у процесі написання книги завдяки бажанню Левіна-автора підсилити цим загальний драматизм ситуації та натиснути на емоції своїх читачів.

Розповідь про загибель Єзекіїла Левіна у різних варіантах також різниться у деталях. У книзі Курт Левін подає, що це сталося близько 10-ї години ранку, коли у кут, де він працював, «більше нікого не заганяли», і після цього раптом він побачив, як рабина Левіна двоє німців, б'ючи прикладами, притягли до групи євреїв, де той промовив молитву, а потім почав співати *Szma Jisrael*, одночасно з чим німці розпочали стрілянину¹⁴². Однак у відеосвідченнях Левін говорить, що близько 10-ї ранку він тільки опинився на подвір'ї «Бригідок», а батька побачив, коли працював у дворі: той разом із іншими євреями йшов у кут, а після того, як туди завели першу групу, з неї відібрали людей, завели у куток великого двору, поставили перед кулеметами та стратили¹⁴³. Тут він не згадує ні про побиття «прикладками», ні про німців, які начебто «волокли батька», ні про молитви чи співи. Утім зовсім іншу версію подій подає Давид Кахане, наводячи спогад Елієху Йонеса, що ще увечері рабин Левін був живий, бо разом із групою інших євреїв цілий день простояв обличчям до стіни на подвір'ї «Бригідок»¹⁴⁴. Залишається незрозумілим, за яких саме обставин загинув рабин Левін і яка з озвучених Куртом Левіном версій його загибелі відповідає дійсності.

Суперечливою є й «ідентифікація» Левіном осіб, що перебували на тюремному подвір'ї. В одному варіанті він говорить, що там були присутні «гестапівці», звичайні солдати, німецький генерал, неназвані українці-побивачі, включаючи того, який «просто вбився у пам'ять», українська міліція, яка начебто «допроваджувала, а точніше приволикала, все нові жертви», а пізніше пішла додому, а також солдати Українського легіону («Нахтігаль»)¹⁴⁵. Цитуючи

¹⁴¹ *Інтерв'ю з Куртом Левіном... — Фрагмент 0:55—0:55:54.*

¹⁴² *Lewin K. Przeżyłem... — С. 60.*

¹⁴³ *Інтерв'ю з Куртом Левіном... — Фрагмент 0:55—0:55:54, 0:57:08—0:58:04.*

¹⁴⁴ *Щоденник Львівського гетто. Спогади рабина Давида Кахане [Електронний ресурс] // Інститут юдаїки. — Режим доступу: http://www.judaica.kiev.ua/Kahane/Kahane_04.html.*

¹⁴⁵ *Lewin K. Przeżyłem... — С. 58—60.*

саме цей варіант його спогадів, Химка особливо підкреслює, що Левін як начебто й інші очевидці, згадував про участь «української міліції» в антиєврейських заходах¹⁴⁶. Однак у відеосвідченнях для фундації «Шоа» Левін окреслює учасників дещо інакше: не названі «українці», роль яких у події незрозуміла, а також німці: «люди у німецькій уніформі, що належали до українського батальйону, який називався “Нахтігаль”», якими командував Теодор Оберлендер, «німецькі солдати», і, можливо, «кілька людей з СС чи німецької поліції, фельджандармерії». При цьому оповідач зауважує, що точно про учасників «дуже важко знати, і крім того, я був не в тому стані, щоб розпитувати»¹⁴⁷. Таким чином, ні про яку присутність тут «української міліції» не йдеться. З огляду на це, однозначно відповісти на питання, хто саме був присутній на в'язничному подвір'ї і кого Левін там бачив, є неможливим.

Навіть останній фрагмент Левінової розповіді є не менш суперечливим. Якщо в одному варіанті оповідач згадує, що його та інших близько 21-ї години копняками та стусанами вигнали з в'язниці, з 2000 людей вживих увечері лишилося менше 80, а з його будинку з 30-х повернулося лише 3¹⁴⁸, то в іншому варіанті звільнення відбулося близько 19-ї години, з «Бригідок» до будинку повернулося не 3, а 2 осіб (Левін та пасинок його сусіда — аптекар), і про жодні стусани та копняки не згадується¹⁴⁹.

Абсолютно нелогічною виглядає у розповіді Левіна поведінка організаторів ексгумаційних заходів. Спочатку для їх проведення залучають дуже велику кількість євреїв, потім більшість із них вбивають, однак невеличку групу відпускають додому з наказом прийти наступного дня¹⁵⁰. Не треба бути великим мудрагелем, аби зрозуміти, що в такому разі уцілілі учасники не тільки не повернуться (як учинив сам Левін), але розкажуть про те, що сталося, усім своїм родичам-знайомим, а це значно ускладнить німцям наступний «збір» робочої сили. Наведений оповідачем у книзі порядок

¹⁴⁶ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 231.

¹⁴⁷ Інтерв'ю з Куртом Левіном... — Фрагмент 0:55:54—0:57:08.

¹⁴⁸ Lewin K. *Przeżyłem...* — С. 63.

¹⁴⁹ Інтерв'ю з Куртом Левіном... — Фрагмент 0:57:08—1:00:42.

¹⁵⁰ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 218; Інтерв'ю з Куртом Левіном... — Фрагмент 0:57:08—1:00:42.

цифр загиблих у результаті лише одного дня в'язничних заходів абсолютно не відповідає спогадам Каца та Фрідмана, обидва з яких подають зовсім інші цифри (останній узагалі зазначає, що з тюрми вийшла «досить велика частина людей»). З яких міркувань Левін подає подібні цифри, дослідник знову не пояснює.

Загалом за манерою викладу книга Курта Левіна носить більше художній, ніж документальний характер, хоча й ґрунтується, безперечно, на реальних подіях. Окремі наведені у ній подробиці є суперечливими, не вписуються у загальну логіку подій, не відповідають іншим варіантам розповіді Левіна та іншим джерелам. На жаль, автор «Львівського погрому» поставився до спогадів Курта Левіна некритично, бо вони надто добре «вписувалися» у створювану ним концепцію погрому з «провідною» роллю УНМ, не провів їх ґрунтовного порівняльного аналізу, чим укотре засвідчив своє небажання повно та усебічно вникати у суть справи.

Не менше питань викликає наступна розповідь Лусії Горнстайн, частина якої вже була проаналізована вище. За словами дослідника, 1 липня Лусія та її мати бачили на території «Бригідок» німців та українців у формі, чули, як «стріляли в євреїв», і такі постріли й крики лунали весь день¹⁵¹. Оповідачка прямо не каже, що це були за «українці у формі», хоча раніше цитовані Химкою слова Горнстайн та розміщення цього фрагменту одразу після «історії Левіна» справляють враження, що вони теж були «міліціонерами», а сам Химка ніякого іншого пояснення щодо «приналежності» цих «українців» також не подає. Однак враховуючи, що Горнстайн не говорить, яку саме форму мали ці «українці», що вони робили на задньому дворі «Бригідок», вони могли бути перекладачами чи іншими працівниками на німецькій службі, які носили німецьку уніформу, володіли українською мовою, однак могли бути і не українцями, а фольксдойчами¹⁵².

Не до кінця зрозуміло також, що саме за постріли протягом дня чули Лусія та її мати. Адже внутрішній двір «Бригідок» від-

¹⁵¹ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 218.

¹⁵² Армстронг Д. *Український націоналізм...* — С. 87—88; *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси* / НАН України; Інститут історії України / С. В. Кульчицький (відп. ред.). — К.: Наук. думка, 2005. — С. 69; *ЦДАГО України*. — Ф. 166. — Оп. 2. — Спр. 73. — Арк. 2.

ділений від їхнього будинку високими капітальними спорудами корпусів¹⁵³, а їх оточують 4 доволі жваві вулиці, забудовані цегляними будинками, стіни яких впливають на поширення звуків. Тому незрозуміло, чи весь день жінки чули постріли, які лунали саме з «Бригідок» (що, втім, не означало, що «протягом цілого дня» там стріляли євреїв, адже постріли могли бути й елементом залякування¹⁵⁴), чи з сусідніх вулиць. Прив'язка їх виключно до розстрілів євреїв у тюрмі суперечить спогадам Фрідмана та Каца, які твердять, що розстріл у «Бригідках» тривав порівняно коротко і загинуло там порівняно небагато робітників. Тому зазначене питання потребує подальшого ґрунтовного дослідження. Варто також зауважити, що, як і в «історії Левіна», поведінка організаторів ексгумаційних заходів у викладі Горнстайн виглядає такою ж нелогічною. Утім це може бути пояснено або бажанням підсилити «напругу ситуації», або тим, що вона через багато років, як і у випадку з «українськими погрозами» по радіо, переплутала деталі розповіді батька про події, очевидцем яких вона не була¹⁵⁵. Ґрунтовного аналізу цих деталей від Химки знову чекати марно: так само, як і з Левіном, він сприймає на віру усе, що говорить Горнстайн, оскільки формально це вписується у його концепцію погрому.

У порівнянні з попередніми більш логічною, хоча й також не позбавленою суперечностей, видається розповідь Тамари Браницьки про події в тюрмі на Лонцького. Однак оповідачка плутається у хронології та деталях, говорячи, що після відходу радянських військ «у місті нікого не було протягом близько 3—4 днів», а 1 липня уранці до Львова увійшли німці. Викликає подив і її твердження, що німці «дали українському населенню можливість робити з євреями все, що заманеться»¹⁵⁶, притому, що дорогою до в'язниці вона згадує натовп, у складі якого могли бути не тіль-

¹⁵³ Генплан тюремного комплексу «Бригідки» [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія Терору». — Режим доступу: <http://www.territoryterror.org.ua/uk/archive/photo-archive/photo/?pictureid=612>.

¹⁵⁴ ЦДАГО України. — Ф. 166. — Оп. 3. — Спр. 246. — Арк. 81.

¹⁵⁵ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 218.

¹⁵⁶ Інтерв'ю з Тамарою Браницьки... — Фрагмент 18:00—19:00.

ки українці, а й поляки¹⁵⁷. За логікою оповідачки виходить, що українцям для знущань над євреями знадобилася «санкція» з боку німців, натомість поляки без такої змогли обійтися.

Як і у Левіна, суперечливою є «ідентифікація» Браницьки присутніх на подвір'ї в'язниці осіб. Вона згадує про «СС та гестапо»¹⁵⁸, зокрема «офіцера гестапо високого рангу», який відпустив додому усіх жінок та дітей¹⁵⁹, однак не пояснює, за якими ознаками вона їх розрізняла. Між тим, форма підрозділів СС на той час відрізнялася від форми вояків вермахту лише знаками на петлицях, а працівники гестапо взагалі не мали якоїсь окремої форми, а тим більше не мали офіцерських звань. У ситуації очікування розстрілу, в якій опинилася Браницьки¹⁶⁰, вона навряд чи приглядалася б до особливостей уніформи німців на подвір'ї чи, тим більше, розпитувала б, до яких підрозділів вони належать. Тому, ймовірно, оповідачка просто могла поширити на події, які сталися раніше і свідком яких вона була, пізніші уявлення про «гестапівців» та «есесівців» як катів євреїв, особливо не замислюючись, кого насправді вона бачила в тюрмі на Лонцького.

Існують у розповіді оповідачки і проблеми з іншими деталями. Наприклад, розповідаючи, як їх виводили з будинку до тюрми, вона згадує про присутність у приміщенні чотирьох осіб, яких забрали на Лонцького¹⁶¹, однак надалі під час перебування у в'язниці та повернення додому згадує лише про трьох¹⁶². Куди поділася четверта особа, лишається загадкою. Подібні суперечності потребують відповідних пояснень.

На жаль, до розповіді Браницьки автор «Львівського погрому» поставився так само некритично та не продемонстрував спроби її ґрунтовного аналізу, а натомість процитував, «вписавши» тим самим у свою концепцію погрому, причому зробив це доволі неухважно щодо деталей: згаданого оповідачкою «офіцера гестапо високого рангу» він перетворив одразу на кількох «офіцерів гестапо високого рангу»¹⁶³.

¹⁵⁷ *Интерв'ю з Тамарою Браницьки... — Фрагмент 21:16—22:00.*

¹⁵⁸ *Там само. — Фрагмент 25:00—27:00.*

¹⁵⁹ *Там само. — Фрагмент 27:00—28:00.*

¹⁶⁰ *Там само. — Фрагмент 26:00—28:00.*

¹⁶¹ *Там само. — Фрагмент 20:00—21:16.*

¹⁶² *Там само. — Фрагмент 26:00—28:00.*

¹⁶³ *Himka J. P. The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd... — P. 219.*

Важливою особливістю цитованих дослідником розповідей про події в тюрмі на Лонцького є те, що в жодній із них не говориться про масові страти єврейських робітників під час або після ексгумаційних заходів. Навпаки, зазначається, що таких страт не було, хоча мали місце лише недолугі погрози чи то «жарти» з боку німців. У щоденнику Гольда навіть вказується, що німецький офіцер намагався захистити євреїв від натовпу, який вимагав їхньої страти. Те ж саме говориться і про події у Замарстинівській в'язниці, де на подвір'я принесли кулемет, і євреїв кілька разів лякали розстрілом, але не розстріляли¹⁶⁴. Така деталь, на відміну від «історій» Левіна та Горнстайн, відповідає загальній логіці подій.

Викликає подив також твердження Химки, що «вермахт припинив погром увечері 1 липня, хоча окремі спалахи насильства продовжувалися наступні кілька днів»¹⁶⁵, хоча у контексті Гільбергового визначення такі «окремі спалахи насильства» в наступні дні і є «погромом». Тому незрозуміло, навіщо автор, не наводячи жодних відмінностей «окремих спалахів насильства» від, власне, «погрому 1 липня», у черговий раз це визначення фактично заперечив.

Останню частину першого розділу «Львівського погрому» присвячено розповіді про «систематичні вбивства, вчинювані німцями протягом кількох наступних днів», які здійснювалися німецькою айнзацгрупою «Ц» начебто без залучення натовпу «за сприяння української міліції уряду Стецька»¹⁶⁶. Як доказ такого «сприяння» автор наводить доволі довгу цитату зі спогадів Едварда Спайсера про те, як днями після погрому над ним знущалися німці та українці у цивільному, спочатку в якомусь місці поблизу залізничної станції, а потім на іншому великому місці, яке він назвав «хокейною ареною». Висновок дослідника однозначний: українці, які співпрацювали з німцями у цих стратах, були не цивільними, а членами міліції, лише меншість із яких носила уніформу¹⁶⁷. Але такий висновок є необґрунтованим та недоведеним.

¹⁶⁴ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 219.

¹⁶⁵ *Ibidem*.

¹⁶⁶ *Ibidem*.

¹⁶⁷ *Ibidem*. — P. 220.

Описані Спайсером події у «великому місці» (на «хокейній арені») могли відбуватися у будь-який день «після погрому»¹⁶⁸; є декілька місць, з якими зіставний цей опис¹⁶⁹. Згадуючи про участь у подіях українців, він не наводить жодних ознак, за якими їх можна було б ідентифікувати, тільки двічі наголошує, що вони були «у цивільному»¹⁷⁰. Однак така характеристика аж ніяк не доводить, що вони були членами УНМ. Жодним чином не обґрунтовують подібне твердження й інші джерела. Так, Ганс-Йоахім Баєр в інтерв'ю згадає лише про те, що «міліція дістає порядкові завдання всередині міста»¹⁷¹, але жодним чином не розшифровує, у чому саме вони полягали. Ймовірно, саме через це Химка одразу ж натякнув на високе становище Баєра в СД Львова та те, що той був «глибоко втягнутий у звірства проти поляків та євреїв», створюючи враження, ніби причетність до цих звірств самого Баєра якимось чином свідчить про «причетність» до них і УНМ. Важливо, однак, що саме це інтерв'ю у ключових моментах не відповідало реальному перебігу подій та суперечило іншим документальним джерелам¹⁷², що не дозволяє сприймати усю наведену в ньому інформацію як достовірну без проведення її ґрунтового аналізу. Проте замість цього Химка поспішив «підперти» слова Баєра спогадами Костя Паньківського про те, що цілі, для яких німці почали використовувати міліцію, «можуть бути названі антиєврейськими справами»¹⁷³. Але ці слова Паньківського стосуються не конкретно Львова, а загалом усієї окупованої німцями території ЗУЗ, а до антиєврейських справ («протижидівського відтинку») він відносить як «зібрання відповідної кількості людей до роботи», так і «звільнення жидівських помешкань, реквізування меблів», не наводячи, втім, жодних конкретних прикладів та зазначаючи, що різні німецькі станиці

¹⁶⁸ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 220.

¹⁶⁹ План Лемберга [Електронний ресурс] // Центр міської історії Центрально-Східної Європи. — Режим доступу: http://lvivcenter.org/uk/umd/map/?ci_mapid=99.

¹⁷⁰ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 220.

¹⁷¹ Українське державотворення... — С. 153.

¹⁷² Рябенко С. До питання створення... — С. 33—36.

¹⁷³ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 221.

у різних місцях ставили перед міліцією (а інколи перед окремими поліцистами) різні вимоги¹⁷⁴.

Не підтверджують Химкин висновок і спогади Лейба Велічкера, незважаючи на заяву дослідника, що докладна розповідь останнього «недвозначно ідентифікує українців як членів міліції»¹⁷⁵. Велічкер описує події на колишньому хокейному полі поблизу Пелчинської вулиці¹⁷⁶ зовсім інакше, і його опис у багатьох деталях не збігається зі Спайсеровим. Якщо Спайсер згадує насамперед про фізичні знущання¹⁷⁷, то Велічкер каже більше про знущання морального характеру¹⁷⁸. Урешті Спайсера разом з іншими відпускають додому, натомість Велічкера з «хокейного поля» уночі приводять до «наступного найближчого поля» (у першому варіанті — «площі», на відстані кількадесят метрів звідти¹⁷⁹), де відбуваються наступні події¹⁸⁰. Тільки одного разу Велічкер згадує про присутність на місці подій якихось «двох українських убивць»¹⁸¹ (у другому варіанті ця згадка відсутня¹⁸²) та «прощальний удар від українських батогів» біля воріт¹⁸³ (хоча в першому варіанті заувага про їх «український» характер також відсутня¹⁸⁴), однак жодного разу не наводить ніяких ознак, за якими дійових осіб можна було б співвіднести з УНМ. Крім того, у тому, що стосується ідентифікації окремих учасників описуваних ним подій, Велічкер досить суттєво помиляється¹⁸⁵.

З огляду на це, жодним із наведених вище джерел висновки автора про співучасть української міліції у подіях, описаних Спайсером, не підтверджується. Слід також зауважити, що ні

¹⁷⁴ Паньківський К. Роки німецької окупації... — С. 401.

¹⁷⁵ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 221.

¹⁷⁶ АЖІН. — Sygn. 302/26, Lejb Wieliczker. — P. 8; Weliczker Wells L. *The Janowska Road...* — P. 39.

¹⁷⁷ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 220.

¹⁷⁸ Weliczker Wells L. *The Janowska Road...* — P. 39—40.

¹⁷⁹ АЖІН. — Sygn. 302/26, Lejb Wieliczker. — P. 8.

¹⁸⁰ Ibidem. — P. 8—11; Weliczker Wells L. *The Janowska Road...* — P. 40—43.

¹⁸¹ АЖІН. — Sygn. 302/26, Lejb Wieliczker. — P. 10.

¹⁸² Weliczker Wells L. *The Janowska Road...* — P. 42.

¹⁸³ Ibidem. — P. 43.

¹⁸⁴ АЖІН. — Sygn. 302/26, Lejb Wieliczker. — P. 11.

¹⁸⁵ Патріляк І. Військова діяльність ОУН(б)... — С. 352.

Спайсєрова розповідь, ні усі інші «подібні історії»¹⁸⁶ не мають відношення до теми Химкиного дослідження, адже відбувалися пізніше та «окремо від погрому»¹⁸⁷. Тому незрозуміло, якою логікою керувався автор, включаючи їх до статті про «погром 1 липня», і чому тоді він не включив до неї усі наступні насильницькі заходи та знущання над єврейським населенням Львова до закінчення німецької окупації.

Наприкінці першого розділу «Львівського погрому» дослідник наводить дані про кількість євреїв, які, на його думку, загинули під час подій початку липня 1941 р., зазначаючи, що «львівський юденрат підрахував, що 2000 євреїв зникло під час погрому та страт у перші дні липня 1941 р., однак внутрішній звіт німецької безпеки, датований 16 липня, говорить, що поліція піймала та розстріляла близько 7000 євреїв у цей час»¹⁸⁸. Однак у першому випадку Химка наводить не підрахунки самого юденрату, а перекручену цитату з книги Джейкоба Герстенфельда-Мальтієля «My Private War: One Man's Struggle to Survive the Soviets and the Nazis»: згадані у книзі «близько 2000 трупів перших жертв нацистів»¹⁸⁹ він «заокруглює» до «2000», а фразу про те, що це було число жертв «протягом двох перших днів німецької окупації», очевидно, для надання словам Герстенфельда-Мальтієля більшої «достовірності», перетворюється на «перші дні липня». Крім того, Герстенфельд-Мальтієль ні в цьому, ні в інших випадках не спирається на жодні документи або інші джерела. Самі події описуються ним у художньо-публіцистичному стилі з багатьма перебільшеннями та навішуваннями різноманітних ярликів (передусім на українців), проти чого так рішуче у випадку з євреями протестує Химка. Наприклад, він безапеляційно заявляє, що євреї не брали участі в зустрічі німців місцевим населенням¹⁹⁰, хоча інші джерела показують, що

¹⁸⁶ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 220.

¹⁸⁷ *Ibidem.* — P. 219.

¹⁸⁸ *Ibidem.* — P. 221.

¹⁸⁹ Gerstenfeld-Maltiel J. *My private war: One Man's Struggle to Survive the Soviets and the Nazis.* — London: Vallentine Mitchell & Co. Ltd., 1993. — P. 54.

¹⁹⁰ Gerstenfeld-Maltiel J. *My private war...* — P. 53.

євреї, так само, як і інші, зустрічали їх під час вступу до Львова¹⁹¹. На противагу цьому він характеризує більшість поляків як пристосуванців, звинувачує значну частину польського та українського населення у допомозі гітлерівцям у їхніх актах знищення¹⁹², а ще нижче вказує, що українці служили нацистам до кінця, вчиняючи найжахливіші різанини та убивства, і ледь не всі вони «підходили для цієї задачі. Вони знайшли у цьому шляхетному покликанні своє призначення, і уповні проявили свої таланти у вбивствах та різанині»¹⁹³. Однак по відношенню до загальної чисельності населення німцям у «вбивствах» та «різанині» єврейського населення «допомагала» досить невелика кількість людей, зате серед поляків та українців найбільшу порівняно з іншими народами Європи кількість осіб визнано «Праведниками народів світу»¹⁹⁴. Те, що оповідач порівнює українців із канібалами¹⁹⁵ та називає Симона Петлюру «керівником білих росіян [sic!] в Україні»¹⁹⁶, викликає щонайменше здивування. У подібному ключі написана уся книга Джейкоба Герстенфельда-Мальтієля. А тому наведена у ній цифра загиблих євреїв лише за перші два дні німецької окупації, враховуючи відсутність чітких вказівок на джерело, з якого автор її взяв, сумнівна. Слід враховувати також, що Юденрат було утворено лише 22 липня, склад його керівництва сформовано наприкінці серпня — на початку вересня 1941 р.¹⁹⁷, тому приступити до збору та опрацювання даних він зміг не раніше вересня. Однак за період липня — вересня у Львові відбулося декілька акцій антиєврейського характеру, тому встановити кількість загиблих під час «двох перших днів

¹⁹¹ Ковба Ж. Людяність... — С. 47; Ковба Ж. Останній рабин Львова. Езекіїл Левін. — Львів; К.: Дух і літера; Всеукраїнський єврейський благодійний фонд «Хесед-Ар'є», 2009. — С. 62; Наконечний Є. Шоа... — С. 94—95; Jones E. Żydzi Lwowa... — S. 46—47; Jones E. Smoke in the Sand... — P. 78—79.

¹⁹² Gerstenfeld-Maltiel J. My private war... — P. 53.

¹⁹³ Ibidem. — P. 55.

¹⁹⁴ Праведники народов мира — по странам и национальной принадлежности спасателей. Статистика на 1 января 2012 г. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Спільноти пам'яті мучеників та героїв Голокосту «Яд Вашем». — Режим доступу: <http://www.yadvashem.org/yv/ru/righteous/statistics.asp>.

¹⁹⁵ Gerstenfeld-Maltiel J. My private war... — P. 54.

¹⁹⁶ Ibidem. — P. 60.

¹⁹⁷ Гонігсман Я. Катастрофа львівського єврейства 1941—1944 // Незалежний культурологічний часопис «І». — 2009. — № 58. — С. 164.

німецької окупації» юденрат навряд чи міг. Тому немає підстав вважати цифри Герстенфельда-Мальтієля, не підкріплені жодним джерелом, достовірними та спиратися на них у рамках серйозного наукового дослідження.

У подібний спосіб шляхом висмикування окремого фрагменту з контексту автор цитує дані з внутрішнього звіту німецької безпеки¹⁹⁸. Тут Химка так само посилається не на сам звіт, а на його доволі неточний та скорочений переказ із книги Елієху Йонеса¹⁹⁹, хоча цей звіт давно опублікований²⁰⁰. Однак його дані щодо розстрілу близько 7000 євреїв стосуються не лише Львова, а й Добромиля, Самбора, Яворова та інших місць на Західній Україні. Можливо, кінцева цифра справді є завищеною, як про це пише Химка²⁰¹, проте встановити, яка її частина стосується розстріляних у Львові євреїв та за який конкретно період, неможливо. З огляду на це, питання визначення кількості євреїв, що загинули під час погрому 1 липня, потребує подальшого вивчення.

Утім навіть у такому принциповому для себе питанні, як встановлення кількості жертв одного з масових злочинів²⁰², автор чомусь так само не демонструє бажання розібратися у суті, провівши ґрунтовний аналіз усіх наявних даних, а обмежується загальною ремаркою про те, що, мовляв, «у будь-якому разі зрозуміло, що тисячі євреїв загинули у Львові на початку липня»²⁰³. Таке вільне поводження з цифрами виглядає тим більше дивним на тлі його «моралізаторства» стосовно неприпустимості «змагання у мучеництві», «легкого трактування таких катастроф, маніпулювання ними, інструменталізування їх чи фальсифікування», потреби вияву «певної моральної чесності» при обговоренні подібного роду трагедій, «особливо обережного» ставлення до злочинів, вбивств,

¹⁹⁸ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 221.

¹⁹⁹ Jones E. *Smoke in the Sand...* — P. 83.

²⁰⁰ Україна у другій світовій війні... — С. 193—194, 197.

²⁰¹ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 221.

²⁰² Химка Дж.-П. Дружественные вмешательства... — С. 423; Химка І. П. Скільки людей загинуло під час Голоду і чому це важливо? [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.mankurty.com/statyi/golod.html>.

²⁰³ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 221.

порушень морального порядку, закликів «особливо поважати правду»²⁰⁴ та докорів дослідникам Голодомору у використанні «завищених цифр» при підрахуванні кількості жертв²⁰⁵.

Другий розділ статті, як уже зазначалося вище, присвячений дослідженню ролі ОУН(б) та української міліції у погромі 1 липня. Посилаючись на думку Томаша Шароти, що німці завжди вдавалися до тактики взаємодії з місцевими організованими групами, які повинні були очолити кожен інцидент, та твердження Дітера Поля, що есесівці не знали населення, топографії, не розуміли місцевої мови, а тому були повністю залежні від місцевих перекладачів, місцевої адміністрації та загонів міліції²⁰⁶, Химка зауважує, що такі місцеві агенти допомагали німцям викривати та переслідувати євреїв та здійснювати погроми, відводячи роль «природного кандидата на цю роль» ОУН, яка «тісно співпрацювала з німцями протягом попередніх років та намагалася наслідувати модель націонал-соціалізму»²⁰⁷. Однак при цьому автор знову «забуває» сказати, що в німецьких документах у цей час роль «природного кандидата» для використання в акціях самоочищення відводилася не ОУН, а «антиєврейськи та антикомуністично» налаштованим полякам²⁰⁸, що вкотре породжує сумніви щодо об'єктивності Химки.

Обґрунтування «природної кандидатури» ОУН(б) на роль «допоміжного учасника у організації погрому» зводиться у дослідника до таких тез: 1) ОУН роками співпрацювала з німцями, зокрема, про таку співпрацю говориться і в Акті проголошення відновлення Української держави 30 червня (Акт 30 червня)²⁰⁹; 2) створений ОУН(б) у Львові Український уряд очолював «затятий антисеміт» Ярослав Стецько²¹⁰; 3) програмні документи ОУН(б) мали антисемітський характер, зокрема, містили плани «етнічних чисток»²¹¹;

²⁰⁴ Химка І. П. Скільки людей загинуло під час Голоду...

²⁰⁵ Химка Дж. -П. Дружественные вмешательства... — С. 423.

²⁰⁶ Pohl D. Anti-Jewish Pogroms... — P. 308.

²⁰⁷ Himka J. P. The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd... — P. 222.

²⁰⁸ Національний архів Республіки Беларусь (далі — НАРБ). — Ф. 1440. — Он. 3. — Спр. 943. — Арк. 28—29; Україна у другій світовій війні... — С. 92—94.

²⁰⁹ Himka J. P. The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd... — P. 222—223.

²¹⁰ Ibidem. — P. 222.

²¹¹ Ibidem. — P. 224—225.

4) крім мотивації для розгортання антисврейських заходів, ОУН також мала засоби для втілення їх у життя²¹².

Утім докладний аналіз виявляє, що автор значною мірою знову видає тут бажаний для себе розвиток подій за дійсний. Наприклад, говорячи про «тісну співпрацю ОУН з німцями протягом попередніх років», він не приділяє належної уваги тому факту, що для ОУН(б) така співпраця до початку німецько-радянської війни обмежувалася контактами переважно зі структурами вермахту, зокрема абвером²¹³. Говорячи про Акт 30 червня та цитуючи ту його частину, де говориться про тісну співпрацю відновленої Української держави у майбутньому з Націонал-Соціалістичною Велико-Німеччиною, яку він вважає «чітким проголошенням прихильності до нацистської Німеччини»²¹⁴, автор навмисно не згадує інших документів ОУН(б), які розкривають зміст цього формулювання. Однак, наприклад, декларація Правління Української держави (УДП) від 03.07.1941 р. подавала таку співпрацю як надання незалежної економічної допомоги німецькій армії та спільну боротьбу створеної української армії з вермахтом проти СРСР до розвалу останнього та звільнення усієї території України²¹⁵. Травневі Інструкції Революційного проводу ОУН (Степана Бандери) для організаційного активу в Україні на період війни «Боротьба й діяльність ОУН під час війни» 1941 р. (надалі — Інструкції РП ОУН) також визначали напрямком співпраці організацію спільної з німецькими військами боротьби проти СРСР за звільнення України, і саме це разом із взаємовигідною політичною та господарською співпрацею є платформою для союзницьких відносин, у яких мають шануватися права і життєві вимоги України²¹⁶.

Таким чином, у контексті зазначених документів «тісна співдія» з Німеччиною мала полягати головним чином у спільній збройній боротьбі проти СРСР як окупанта України; з іншого ж боку, відповідні вживані в Акті 30 червня формулювання були

²¹² Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 225.

²¹³ Патріляк І. *Військова діяльність ОУН(б)...* — С. 200—201.

²¹⁴ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 223.

²¹⁵ *Українське державотворення...* — С. 136—137.

²¹⁶ *ОУН в 1941 р....* — С. 71, 80, 93.

лише вираженням дипломатичними засобами подяки керівництва новоствореної Української держави керівництву Німеччини, війна якої з СРСР створила умови, в яких стало можливим відновлення незалежності України. Ні про яку співдію ОУН(б) чи УДП з Німеччиною щодо організації «антиєврейських акцій» тут не йдеться.

Висловлена Химкою теза про «націонал-соціалізм» як модель для ОУН та проповідування роками ідей тоталітаризму²¹⁷ є наразі дискусійною і щодо неї у істориків немає однозначної думки. Окремі дослідники погоджуються із зазначеною тезою повністю або частково, інші ж, навпаки, її заперечують та спростовують²¹⁸. У документах ОУН(б), зокрема у Маніфесті Проводу ОУН (грудень 1940 р.), постанові II Великого збору ОУН(б) у Кракові від квітня 1941 р. (надалі — постанова II ВЗ ОУН(б), а також уже згаданих Інструкціях РП ОУН можна знайти як положення, що формально підпадали під ознаки «тоталітаризму», так і ті, що були цілком демократичними²¹⁹. Слід зазначити також, що Інструкції РП ОУН регулювали передусім питання здобуття Української держави в ході національної революції, яка супроводжуватиметься збройним повстанням та подальшими військовими діями проти СРСР, визначали порядок та функції організації влади саме на цьому почат-

²¹⁷ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 222.

²¹⁸ Армстронг Д. *Український націоналізм...*; Бондаренко К. *Фашизм в Україні. До історії проблеми* // *Українські варіанти*. — 1997. — № 2. — С. 74—82; Касьянов Г. *Ідеологія ОУН: Історико-ретроспективний аналіз* // *Український історичний журнал*. — 2004. — № 1. — С. 29—42; Кентій А. *Збройний чин українських націоналістів. 1920—1956. Історико-архівні написи: у 2 т.* — К.: [б. в.], 2005. — Т. 1. — 332 с.; В'ятрович В. *Ставлення ОУН до євреїв: формування позицій на тлі катастрофи*. — Львів: Мс, 2006. — 144 с.; Гунчак Т. *Ключові проблеми історіографії Другої світової війни*. — К.: УВС ім. Ю. Липи, 2011. — С. 45—76; Зайцев О. *ОУН і авторитарно-націоналістичні рухи міжвоєнної Європи* // *Український історичний журнал*. — 2012. — № 1 (502). — С. 89—101; Motyl A. *The Turn to the Right: The Ideological Origins and Development of Ukrainian Nationalism. 1919—1929*. — New York: East European Monographs, Boulder, 1980. — P. 162—173; Wysocki R. *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929—1939. Geneza, struktura, program, ideologia*. — Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003. — 433 s.; Grott B. *Nacjonalizm Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów jako faszyzm* // *Ryżne oblicza nacjonalizmu: polityka — religia — etos*. — Kraków, 2010. — S. 257—268.

²¹⁹ *Українське державотворення...* — С. 3—4, 7—15; Патриляк І. *Військова діяльність ОУН(б)...* — С. 473—474, 486—487, 494—496.

ковому етапі²²⁰. Вирішення питання про те, якою саме має стати ця держава в умовах мирного часу, відкладалося на майбутнє²²¹.

Тому відповідні твердження автора «Львівського погрому» є недоведеними, дискусійними, а питання ідеології ОУН(б) потребує подальшого дослідження.

Необґрунтованою та суперечливою є і наступна теза Химки про «затятий антисемітизм» голови УДП Я. Стецька. Фактично цю тезу дослідник засновує на двох документах, одним із яких є стаття «Жидівство і ми», опублікована Стецьком під псевдонімом 'Зиновій Карбович' у часописі «Новий шлях» навесні 1939 р.²²². Прочитавши підібрані звідти Орестом Мартиновичем вирази, якими Стецько характеризує євреїв та єврейство²²³, автор, однак, навмисно не згадує передостанній абзац цієї статті, що зводить нанівець увесь Химкин натяк. У ньому Стецько пише, що «Москва є головним ворогом України, а не жиди, які є помішниками Москви й як такі відповідно до питомої ваги є нами поборювані. Боротьба українства йде проти Москви й большевизму в першій лінії, а проти жидівства в тій мірі, в якій вони спомагають ворогів України й намагаються визискувати й розкладати український народ»²²⁴. У ще одній своїй роботі, «За зміст державного життя», написаній не пізніше липня 1941 р., Стецько в аналогічному ключі роз'яснює позицію стосовно національних меншин, зокрема євреїв, яку має займати відновлена Українська держава: стосовно національних меншин не вести-меться екстермінаційної політики, їм буде забезпечено культурний та господарський розвиток у межах інтегральності та суверенітету держави. Попри те, що тут запропоновано поділ на меншини «поневолюючих сьогодні Україну народів», ті, що борються проти окупантів, але неприхильно чи байдуже ставляться до Української держави на території свого проживання, ті, що допомагають

²²⁰ Патриляк І. Військова діяльність ОУН(б)... — С. 472, 508.

²²¹ Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Перший том 1920—1939 / За ред. С. Ленкавського. — Мюнхен; Лондон; Нью Йорк: Українське видавництво, 1968. — С. 95.

²²² Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 222—223.

²²³ Martynowych O. T. *Sympathy for the Devil: The Attitude of Ukrainian War Veterans in Canada to Nazi Germany and the Jews, 1933—1939 // Re-Imagining Ukrainian Canadians: History, Politics and Identity* / Eds. R. Hinther and J. Mochoruk. — Toronto: University of Toronto Press, 2011. — P. 189—190.

²²⁴ Карбович З. [Стецько Я.]. Жидівство і ми // *Новий шлях*. — 1939. — 8 травня.

окупантам (як приклад наведено євреїв), та прихильні до України, Стецько прямо зазначає, що «поставу Української держави до національних меншин визначають вони самі своєю поведінкою у час національної революції й у період закріплювання держави»²²⁵. Таким чином, в усіх випадках позиція Стецька чітка й однозначна: боротьба йде лише проти тих євреїв, які допомагають ворогам України (насамперед СРСР) визискувати (експлуатувати) український народ, і лише у відповідь на конкретні дії таких євреїв тою мірою, якою вони допомагають ворогам. Аналогічну позицію було закріплено у постанові II ВЗ ОУН(б)²²⁶.

Іншим документом, на якому ґрунтується теза про «затятий антисемітизм» голови УДП, є так званий «життєпис Стецька»²²⁷. Однак більшість дослідників визначає цей документ як такий, що має суперечливий характер та не відображає справжніх поглядів Я. Стецька. Зокрема, наведені у ньому дані не відповідають ні окремим етапам біографії Стецька, ні назвам реально існуючих організацій, ні обставинам окремих подій²²⁸, висловлюються сумніви щодо належності Стецькові підпису та правок²²⁹, а, крім того, висловлювані там погляди конкретної особи не мають стосунку до програмних чи офіційних документів ОУН(б) і не можуть бути поширені на всю Організацію²³⁰. Ряд непрямих доказів може свідчити про

²²⁵ ЦДАВО України. — Ф. 3833. — Оп. 2. — Спр. 39. — Арк. 19.

²²⁶ Українське державотворення... — С. 11.

²²⁷ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 223.

²²⁸ Гунчак Т. Ключові проблеми історіографії... — С. 161—162. Сюди також можна додати наявність у «життєписі» згадки про начебто членство Стецька з 1928 р. у підпільній націоналістичній організації молоді «Юнацтво», хоча організації з такою назвою ніколи не існувало (були Союз української націоналістичної молоді (СУНМ) та Група української націоналістичної молоді (ГУНМ), які не називалися «Юнацтвом»). У складі ж ОУН підреферентура юнацтва (з 1930 р. — референтура) була створена лише 1929 р. Також у тексті «життєпису» згадується про начебто участь Стецька у конференції Проводу українських націоналістів (ПУН) та Крайової езекутиви ОУН у Берліні, Данцигу та Празі у 1932—1933 рр., однак у липневій конференції 1932 р. у Празі Стецько участі не брав, а конференція у Берліні відбулася не до, а після пражської — у червні 1933 р. У Данцигу ж відбувалися не «конференції», а лише «організаційні зустрічі».

²²⁹ Ковба. Ж. Людяність... — С. 245.

²³⁰ Косик В. Гарвард патронує ненаукові методи історичного дослідження // Український визвольний рух. — Львів: Український визвольний рух / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; Центр досліджень визвольного руху. — Львів: «Мс», 2003. — Зб. 1. — С. 187—188; Гунчак Т. Ключові проблеми історіографії... — С. 153—154.

те, що до остаточного варіанту цього документа могли «прикласти руку» радянські спецслужби, які наприкінці 60-х років ХХ ст. проводили роботу з українською еміграцією²³¹ та здійснювали заходи, скеровані на дискредитацію українських націоналістичних організацій²³², зокрема, проти Я. Стецька, у рамках чого було виготовлено провокативну листівку з використанням фрагменту «життєпису»²³³. 1970 р. повний текст «життєпису» раптом був виявлений в архіві радянським функціонером Віталієм Чередниченком, після чого його почали активно використовувати прорадянськи налаштовані діячі типу Майкла Ганнусяка для боротьби проти ОУН(б)²³⁴. Зрештою, є докази, які вказують на причетність органів радянської держбезпеки до «дописування» навіть спогадів діячів українського підпілля та організації їх видання на Заході²³⁵. Усе це породжує сумніви в автентичності документа²³⁶. Навіть якщо «життєпис» повністю з усіма правками написаний Стецьком, то останній робив це, перебуваючи в німецькому ув'язненні²³⁷. Це, зрештою, визнають і Беркгоф та Царинник, які вперше опублікували повний текст «життєпису»: «Стецько, звісно ж, писав під примусом: СС помістило його під арешт та тримало під пильним наглядом»²³⁸. Однак це не завадило цим двом авторам на основі «життєпису», а також інших, не менш суперечливих документів, вибудувати цілу концепцію з цілком односторонніми «висновками»²³⁹.

²³¹ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 25. — Спр. 446. — Арк. 107—116.

²³² Гунчак Т. Ключові проблеми історіографії... — С. 169.

²³³ Гунчак Т. Ключові проблеми історіографії... — С. 169—170, 172—174; В'ятрович В. Проти «оунівсько-сіоністської співпраці». Спроби загострення українсько-єврейських стосунків радянськими спецслужбами // Український визвольний рух. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Український визвольний рух / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; Центр досліджень визвольного руху. — Львів: «Мс», 2011. — Зб. 15. — С. 259; В'ятрович В. Історія з грифом «Секретно». — Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. — С. 254—255.

²³⁴ Berghoff K. C. and Carynnyk M. The Organization of Ukrainian Nationalists... — P. 156—157.

²³⁵ Забілій Р. Як КГБ «дописував» спогади повстанців [Електронний ресурс] // Історична правда. — 2011. — 15 березня. — Режим доступу: <http://www.ispravda.com.ua/columns/2011/03/15/31535/>.

²³⁶ В'ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв... — С. 9—10.

²³⁷ Гогун А. Беркгоф К. Жива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою / Автор. перекл. з англ. Т. Цимбал. — К.: Критика, 2011. — 455 с. // Голокост і сучасність: Студії в Україні і світі. — 2011. — № 2 (10). — С. 177.

²³⁸ Berghoff K. C. and Carynnyk M. The Organization of Ukrainian Nationalists... — P. 153.

З огляду на це, висунута Химкою теза про «затятий антисемітизм» Стецька не підтверджується належними та допустимими доказами. Незрозуміло також, яке відношення, на думку автора, цей «затятий антисемітизм» Я. Стецька має до погрому 1 липня, адже жодне з використаних джерел не говорить про будь-яке планування, а тим більше про «участь» у ньому останнього.

Так само непідтвердженою лишається в роботі дослідника ціла конструкція про антисемітський характер програмних документів ОУН(б) і, зокрема, наявні плани «етнічних чисток»²⁴⁰. Обґрунтування її зводиться до цитування висмикнутих із контексту фрагментів різних бандерівських постанов, інструкцій, відозв та листівок. Автор навіть не намагається проаналізувати їх ні у контексті документів, з яких їх було взято, ні системно у прив'язці до інших документів, на виконання або з опорою на положення яких вони створювалися. Так, він згадує наявність у ОУН(б) чітко визначеної «програми «Україна для українців»²⁴¹, однак «забуває» повідомити, що в контексті програмних документів ОУН(б), а також праць теоретиків українського націоналізму, наприклад Миколи Міхновського²⁴², це означало, що влада в Україні повинна належати українцям, а не народам-окупантам, з якими слід вести боротьбу, допоки ті не припинять панування та експлуатацію українського населення²⁴³. Подібні гасла є типовими для будь-яких національно-визвольних чи антиколоніальних рухів.

У зацитованому дослідником фрагменті Військових інструкцій з Інструкцій РП ОУН щодо ліквідації небажаних діячів під час хаосу та замішання йдеться не стільки про «планування етнічних

²³⁹ Минайленко О., Рябенко С. Пастка для дослідників. До питання про ґрунтовність джерелознавчого аналізу в зарубіжній історіографії українського націоналістичного руху [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.academia.edu/1243023/_i_i_. У цьому контексті, м'яко кажучи, «дивною» виглядає позиція Химки, який вважає Царинникову публікацію про ставлення ОУН до євреїв «високоавторитетною».

²⁴⁰ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 224—225.

²⁴¹ *Ibidem.* — P. 224.

²⁴² Мірчук П. *Напис історії ОУН...* — С. 61, 91, 480.

²⁴³ *Українське державотворення...* — С. 156—157; Міхновський М. *Х заповідей УНП // Політологія. Кінець XIX — перша половина XX ст.: Хрестоматія / За ред. О. Семківа.* — Львів: Світ, 1996. — С. 141—142.

²⁴⁴ Патріляк І. *Військова діяльність ОУН(б)...* — С. 461—463.

чисток», скільки про усунення конкретних активістів, які співпрацюють із ворогом або у той чи інший спосіб ведуть боротьбу проти ОУН(б) та створюваної нею Української держави. Але така постава знову була типовою не тільки для національно-визвольних рухів, а й навіть для існуючих держав у ХХ ст., особливо під час війн. До того ж, автори Інструкцій РП ОУН мали перед собою недавній приклад Чехословаччини (ЧСР), коли дії «небажаних діячів» з числа німецької та угорської меншин стали приводом спочатку для відторгнення від ЧСР значних територій, а згодом до зникнення її взагалі з карти Європи. Перед ОУН(б) стояло набагато складніше завдання, яке полягало не в утриманні вже існуючої держави, а у тому, щоб вибороти саму державу. Саме тому подібне положення передбачалося Військовими інструкціями, а оскільки відновлення незалежності України планувалося шляхом збройного повстання під час війни²⁴⁴, то за законами воєнного часу передбачалося застосування значно суворіших видів покарання, ніж в умовах мирного часу. Виокремлення саме «польських, московських та жидівських» діячів пояснюється тим, що «московськими діячами» на ЗУЗ були здебільшого різних рангів представники радянської влади, які в силу цього могли виступати проти створення Української держави, а «польські діячі» претендували на ці землі як «невід'ємну частину» Польщі, за відродження якої вели боротьбу. Що стосується єврейських діячів, то підстави для підозрювання їх у нелояльності до створюваної Української держави в оунівців були: непомірно велика кількість євреїв у партійних та чекістських структурах у 20-х—30-х рр. ХХ ст.²⁴⁵, керівництво Тюремним відділом НКВД у Львівській області²⁴⁶, підтримка та допомога у різний спосіб радянській владі після 1939 р.²⁴⁷, перебування на території ЗУЗ єврейських утікачів із ГТ та Німеччини²⁴⁸, які змушені були активно демонструвати свою лояльність радян-

²⁴⁵ Гунчак Т. Ключові проблеми історіографії... — С. 156—158.

²⁴⁶ Романів О., Федущак І. Західноукраїнська трагедія... — С. 52.

²⁴⁷ Про подібні випадки див., наприклад: Наконечний Є. Шоа... — С. 132—135; Urban W. Droga krzyżowa Archidiecezji Lwowskiej w latach II wojny światowej, 1939—1945. — Wrocław: Semper Fidelis, 1983. — С. 93—94; Giżejewska M. Polacy na Kółomie 1940—1943. — Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 1997. — С. 69; Nowak J. R. Jedwabne a zbrodnie na Kresach 1939—1941 (VII) [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.naszawitryna.pl/jedwabne_149.html.

²⁴⁸ Романів О., Федущак І. Західноукраїнська трагедія... — С. 42—43.

ській владі, тощо. Утім застосування такої «ліквідації» до вищезазначених діячів у контексті цього та інших документів ОУН(б) залежало не від їхньої національної приналежності, а від поведінки цих конкретних діячів під час боротьби за здобуття держави та її утримання. Це твердження добре ілюструє звіт Управління державної безпеки Служби безпеки ОУН(б) (складовою частиною якої мала бути створювана УНМ²⁴⁹) від 12.08.1941 р., у якому серед напрямків ведення безпеки «протисврейський» (протижидівський) або «євреї» (жиди) узагалі не значаться²⁵⁰, оскільки їхні «діячі» у своїй більшості на той момент жодним чином не перешкоджали діяльності ОУН(б).

Так само фрагментарно цитує Химка розділ щодо меншинової політики із Вказівок на перші дні організації державного життя за травень 1941 р. Він говорить, що «національні меншини, “які є ворожі до нас, росіяни, поляки, євреї”, були вказані як такі, що підлягають “винищуванню у боротьбі”»²⁵¹. Однак знову не говориться, що в контексті самих Вказівок та постанови ІІ ВЗ ОУН(б), на виконання якої їх було розроблено, це твердження мало дещо інше значення. Здійснюючи логічне та системне тлумачення п. 16 Вказівок, можна зрозуміти, що у пп. «б» під «ворожими» національними меншинами розуміються представники відповідних народів: «росіян (москалів), поляків та євреїв (жидів)»²⁵². Однак у контексті цього та інших оунівських документів застосування до цих представників ворожих народів відповідних заходів залежало від конкретної їх постави; щодо євреїв, зокрема, згідно з п. 17 постанови ІІ ВЗ ОУН(б), — наскільки окремі з них діяли як «підпора» радянської влади²⁵³. Химка не пояснює, що означає «винищування у боротьбі» у контексті Вказівок, хоча розшифровка подається нижче у документі: переселювання у їх землі, винищення головним чином інтелігенції з перешкоджанням доступу їй до влади та «продукування» такої інтелігенції²⁵⁴, що так само вказує, що об'єктом цих санкцій мали бути лише конкретні представники.

²⁴⁹ Рябенко С. До питання створення... — С. 18.

²⁵⁰ ЦДАВО України. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 233. — Арк. 23—26.

²⁵¹ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd*... — P. 224.

²⁵² Патріляк І. Військова діяльність ОУН(б)... — С. 485.

²⁵³ Українське державотворення... — С. 11.

²⁵⁴ Патріляк І. Військова діяльність ОУН(б)... — С. 485.

Зокрема, щодо євреїв таке «винищення у боротьбі» передбачало лише «поусувати з урядів, щоб уникнути саботажу»²⁵⁵, а «ліквідація» передбачалася лише конкретно тих, які залишаються на посадах, і лише за вчинені ними проступки²⁵⁶, під якими у контексті цього пункту розумівся, наприклад, той же саботаж в умовах воєнного часу. Варто зазначити також, що Вказівками не передбачалося будь-яке примусове зобов'язання євреїв залишатися на посадах та, тим більше, чинити саботаж абоцто. Таким чином і тут ішлося про «винищування» когось не так за національною ознакою, як залежно від поведінки в умовах воєнного часу та надзвичайного стану.

Згадуючи про підготовлені керівником оунівського підпілля Іваном Климовим-‘Легендою’ листівки, першою з яких передбачалося запровадження революційних трибуналів включно з «масовою (родинною та національною) відповідальністю за провини проти українського війська, Української держави та ОУН»²⁵⁷, Химка забуває вказати, що цей документ є не листівкою «керівника оунівського підпілля», а наказом коменданта Української національної революційної армії (УНРА)²⁵⁸, навмисно перекичує зміст його окремих положень (Климів нічого не пише про відповідальність за провини проти ОУН²⁵⁹), а також не говорить, що такі «революційні трибунали» запроваджувалися не для «винищення ворогів українського руху», а для покарань «за всі проступки проти українського народу, Української держави, Українського війська та супроти моралі, безпеки»²⁶⁰ незалежно від національності порушника²⁶¹, у зв'язку з тим, що попередньо було впроваджено «на терені всіх українських земель воєнний стан»²⁶². Саме в умовах «воєнного часу» цей наказ і було оприлюднено²⁶³.

²⁵⁵ Патриляк І. *Військова діяльність ОУН(б)...* — С. 485.

²⁵⁶ Там само. — С. 485—486.

²⁵⁷ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 224—225.

²⁵⁸ *Українське державотворення...* — С. 129.

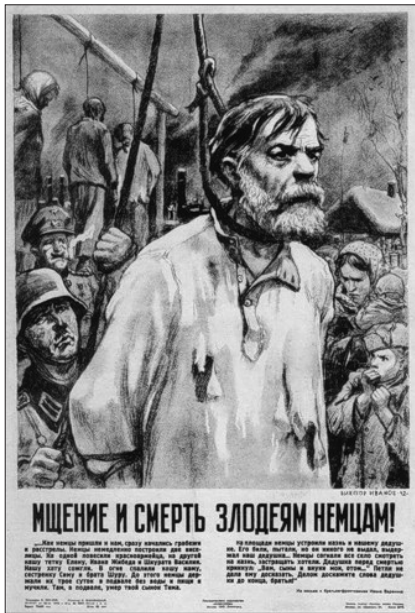
²⁵⁹ Там само. — С. 131.

²⁶⁰ Там само.

²⁶¹ Розділ IX наказу: «все майно, всі громадяни, їх життя, праця і спосіб життя переходять під охорону і юрисдикцію військової влади».

²⁶² *Українське державотворення...* — С. 131.

²⁶³ Там само. — С. 129.

Радянський агітаційний плакат,
1942 р.

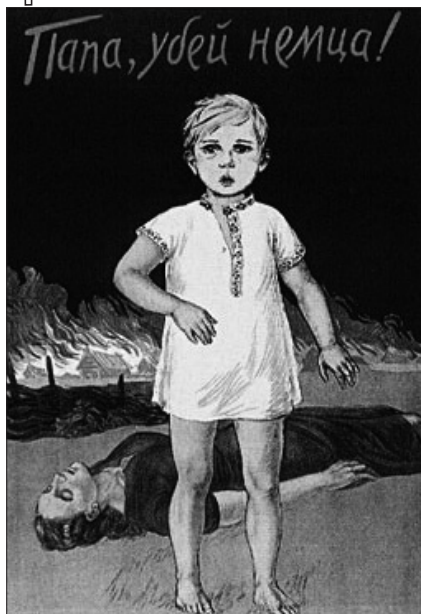
Радянські агітаційні плакати на
вулицях Ленінграда, 1943 р.

Цитуючи другу відозву Климова з переліком ворогів: «Москва, Польща, мадяри, жидова»²⁶⁴, Химка знову забуває вказати, що ця теза у відозві йде у чіткій прив'язці до попереднього основного заклику ставати до боротьби за відстоювання у боях Української держави у лавах УНРА та ОУН, творення війська та міліції та обійняття усіх галузей господарства та суспільного життя під проводом ОУН²⁶⁵. Звичайно, що у тексті відозви немає прямих посилок на програмні документи ОУН(б), однак і автору відозви, і керівникам ОУН(б) та УНРА (членам ОУН(б))²⁶⁶ зміст цих документів був відомий, і вони мали забезпечувати діяльність підпорядкованих їм структур та відділів саме відповідно до їхніх вимог²⁶⁷. Крім того, для членів бандерівського крила ОУН та для більшості

²⁶⁴ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 225.

²⁶⁵ *Українське державотворення...* — С. 128—129.

²⁶⁶ Патріляк І. *Військова діяльність ОУН(б)...* — С. 456—458.

Радянський агітаційний плакат
часів Другої світової війни

Радянський агітаційний плакат,
1943 р.

тогочасного українського населення ЗУЗ було без додаткових пояснень зрозуміло, які саме «жидова, мадяри» та які саме «Москва, Польща» («жидокомісари, жидокомуни, жидобольшевики» тощо) малися на увазі у відозві. Так само сучасним мешканцям України, наприклад, зрозумілий термін «донецькі», а прорадянськи налаштованим мешканцям СРСР у 1941—1945 рр. — радянські заклики «убити німця» у плакатах, віршах²⁶⁸, статтях²⁶⁹, офіційній пресі тощо, а також згадка про злочини «німців» у преамбулі указу про створення Надзвичайної державної комісії²⁷⁰.

²⁶⁷ Показово, що у своїй доповіді про Львівський погром Химка проводив паралель між цим закликом та відповідними положеннями Декалогу Міхновського, однак в обговорюваній статті від цього відмовився, оскільки таке загалом слушне порівняння йшло не на користь його концепції.

²⁶⁸ Симонов К. Убей его // Красная звезда. — Центральный орган Народного комиссариата обороны Союза ССР. — 1942. — № 167 (5231). — 18 июля. — С. 3.

²⁶⁹ Эренбург И. Убей // Красная звезда. — Центральный орган Народного комиссариата обороны Союза ССР. — 1942. — № 172 (5236). — 24 июля. — С. 4.

Радянський агітаційний плакат,
1944 р.

строї і що вона була гідна того, аби їй довірили утворення Української держави»²⁷², та що ОУН(б), координуючи свої військові дії з німцями, могла у принципі координувати їх і щодо єврейських погромів та страт²⁷³. Однак, крім того, що існування проблем із такою «координацією» визнає і сам дослідник²⁷⁴, гіпотеза автора щодо необхідності отримання ОУН(б) з боку німців якогось «мандата довіри» для «утворення Української держави» спростовується документальними джерелами: постановою II ВЗ ОУН(б), де наголошується на вповні суверенну Українську державу, за яку бореться ОУН(б)

Отже, відповідна теза Химки не знаходить свого підтвердження, оскільки цитовані ним фрагменти програмних документів ОУН(б) у контексті мають зовсім інший зміст, ніж той, який вкладає у нього дослідник, що виявляється при системному та логічному їх тлумаченні. Крім того, дослідник загалом не пояснює, яке відношення цей «програмний антисемітизм» бандерівців мав, власне, до погрому 1 липня, адже у своїх програмних документах ОУН(б) якраз рішуче заперечувала єврейські погроми²⁷¹. Він тільки припускає, що насильство проти євреїв у перші дні окупації «найбільш вірогідно пояснюється спробою ОУН продемонструвати німцям, що вона поділяє їхні антиєврейські на-

²⁷⁰ Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938 г. — июль 1956 г. / Под ред. Ю. Мандельштам. — М.: Государственное издательство юридической литературы, 1956. — С. 96—98.

²⁷¹ Українське державотворення... — С. 11.

²⁷² Himka J. P. The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd... — P. 234.

²⁷³ Ibidem. — P. 241.

²⁷⁴ Ibidem. — P. 241.

і яку має здобути український народ «тільки шляхом революційної боротьби з наїзниками»²⁷⁵. У подальших Політичних вказівках Проводу ОУН для низових організацій в умовах війни з Інструкцій РП ОУН приписувалося на звільнених землях України без зволікань проголошувати відбудову Української держави та встановлювати владу, мандат для чого «дає нам довголітня революційно-визвольна боротьба, підняття українського зриву, державно-творча ініціатива та активна сила»²⁷⁶. Отримання ж, як стверджує Химка, відповідного «мандата» від німецької влади зводило б фактично Українську державу до статусу Словаччини та Хорватії, на неприпустимості чого чітко наголосив Провід ОУН(б) у меморандумі від 23.06.1941 р.²⁷⁷. У зв'язку з цим стверджувалося, що «навіть, якщо німецькі війська при вступі в Україну, звичайно, там спочатку будуть вітати як визволителів, то незабаром це ставлення може змінитися, якщо Німеччина прийде в Україну не з метою відновлення української держави і без відповідних гасел» та підкреслювалося, що «немає закону чи розпорядження режиму, якого б український революційний рух і його співтовариші по боротьбі не зуміли обійти»²⁷⁸. Отже, позиція Проводу ОУН(б) була чітка й однозначна та не мала нічого спільного з отриманням «мандата» від німців для створення Української держави. Подібна точка зору зафіксована у вже згадуваній декларації УДП від 03.07.1941 р.²⁷⁹, протоколі переслухання С. Бандери від 03.07.1941 р.²⁸⁰, меморандумі Я. Стецька від 07.07.1941 р.²⁸¹. Те, що проголошенням Української держави ОУН(б) намагалася ставити німців перед «доконаним фактом», зазначає тогочасний німецький звіт²⁸² та відповідь Політичної служби ОУН(б) від 21.07.1941 р.²⁸³. Зрештою, незацікавленість ОУН(б) у єврейських погромах визнає і сам дослідник²⁸⁴. Таким чином, вищевказані при-

²⁷⁵ *Українське державотворення...* — С. 7.

²⁷⁶ *Там само.* — С. 28.

²⁷⁷ *Там само.* — С. 74—75.

²⁷⁸ *Там само.* — С. 70—71. Більше про зазначений меморандум див., наприклад: Гунчак Т. *Ключові проблеми історіографії...* — С. 51, 149—151.

²⁷⁹ *Україна у Другій світовій війні...* — С. 96.

²⁸⁰ *Там само.* — С. 109—111, 113.

²⁸¹ *Українське державотворення...* — С. 158—159.

²⁸² *Україна у Другій світовій війні...* — С. 100.

²⁸³ *Там само.* — С. 213—217.

²⁸⁴ Химка Дж.-П. Молодому поколінню трудно вірити, що націоналісти робили все те, що я й інші дослідники описуємо [Електронний ресурс] // Спільне/Commons. — 2010. — 30 червня. — Режим доступу: <http://commons.com.ua/?p=8555>.

пущення Химки є недоведеними та спростовуються документальними джерелами.

Нарешті, остання з висунутих автором тез на обґрунтування ролі ОУН(б) у погромі 1 липня стосується наявності в останньої засобів для втілення в життя антиєврейських заходів: батальйону «Нахтігаль» та УНМ²⁸⁵. Однак версія про причетність «Нахтігалью» до погрому визнається Химкою за радянську фальшивку, створену для послаблення позицій уряду Конрада Аденауера у Західній Німеччині, яка не знайшла свого підтвердження під час судового розгляду на території ФРН²⁸⁶. Тому роль такого засобу Химка відводить УНМ²⁸⁷, однак із доведенням цього у роботі існують суттєві проблеми.

По-перше, автор належним чином не дослідив процедуру та механізм створення української міліції у Львові, що призвело до твердження, ніби джерелами створення такої міліції 30.06.1941 р. були «активісти ОУН, які прийшли до Львова з Кракова та члени ОУН зі Львова, які реєструвалися на пагорбі Св. Юра. Третім джерелом були колишні радянські українські міліціонери»²⁸⁸. Проте це твердження є хибним, бо з Кракова до Львова такі «активісти» прибули тільки у складі батальйону «Нахтігаль», які не мали до УНМ жодного відношення, та похідної групи Я. Стецька, з якої до УНМ мали стосунок тільки Іван Равлик та Євген Врецьона²⁸⁹. Крім того, серед мобілізованих 30 червня міліціонерів члени ОУН(б) становили меншість²⁹⁰. Таким чином, надміру та безпідставно акцентуючи увагу на приналежності мобілізованих міліціонерів до ОУН(б), дослідник займається пересмикуванням та видаванням бажаного за дійсне. Стосовно «джерела» у вигляді «колишніх радянських міліціонерів» Химка зазначає, що, з одного боку, деякі з цих людей були ОУН(б) «направлені до радянської міліції для отримання поліцейного досвіду»²⁹¹ (однак дослідження,

²⁸⁵ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 225—226.

²⁸⁶ *Ibidem.* — P. 225—226.

²⁸⁷ *Ibidem.* — P. 209, 226, 243.

²⁸⁸ *Ibidem.* — P. 229.

²⁸⁹ Рябенко С. *До питання створення...* — С. 4, 65.

²⁹⁰ Там само. — С. 65.

²⁹¹ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 225—226.

на яке він посилається, стосується виключно Буковини з її специфічною ситуацією у 1940—1941 рр. та місцевою ініціативою тамтешнього провідника Віктора Кулишіра²⁹², а з іншого, у деяких випадках люди брали участь у німецьких антисемітських заходах, аби «дистанціюватися в очах нових керівників від своїх попередніх зв'язків із радянською адміністрацією»²⁹³ (що не мало відношення до бандерівців, які й так були ворогами радянської влади). Крім того, «антиєврейський характер» діяльності УНМ Химка намагається «обґрунтувати» за допомогою відповідної згадки про євреїв у звіті²⁹⁴ Я. Стецька С. Бандері від 25.06.1941 р. Однак вона не має жодного стосунку до Львова і пов'язана виключно з подіями, що сталися у Кобильниці Руській, про які йдеться в цьому звіті²⁹⁵; в аналогічних звітах із інших місць подібні згадки відсутні²⁹⁶. Вдається автор і до натяжок, вказуючи, що отриманий Омеляном Матлою та Богданом Казанівським, які «відігравали важливу роль у львівській міліції», досвід в енкаведистських тюрмах став «причиною великого гніву»²⁹⁷. Проте при цьому знову «забуває» сказати, що будь-яка причетність О. Матли та Б. Казанівського до погрому 1 липня не підтверджується жодними джерелами. Не зробив дослідник також спроби з'ясування чисельності міліції станом на 30 червня — 1 липня 1941 р., а також функціональних обов'язків, для виконання яких вона створювалася, хоча про останнє зазначається навіть у використаних Химкою джерелах²⁹⁸. Між тим, напередодні погрому 1 липня чисельність міліції далеко не відповідала визначеній Інструкціями РП ОУН для міської та районних команд обласного міста чисельності, необхідній для

²⁹² Фостій І. Діяльність ОУН на Буковині у 1940—1941 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.sbu.gov.ua/sbu/doccatalog%5Cdocument?id=42164>. — С. 6.

²⁹³ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 229.

²⁹⁴ Химка помилково називає документ «телеграмою», не пояснюючи при цьому, з якого телеграфного відділення Я. Стецько цю «телеграму» відправляв.

²⁹⁵ Українське державотворення... — С. 76—77.

²⁹⁶ Українське державотворення... — С. 78—95. Лише одного разу згадується про той самий випадок.

²⁹⁷ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 228.

²⁹⁸ Стецько Я. 30 червня 1941... — С. 179—182; Гонта Д. Друкарство Західної України... — С. 13; Казанівський Б. Шляхом Легенди... — С. 212—214.

виконання відповідних завдань у місті²⁹⁹. Зокрема, у зв'язку з нестачею людей керівництво УНМ не змогло забезпечити належну охорону об'єктів у місті та запобігти розкраданню майна³⁰⁰. Це не дивно, адже й у набагато менших містечках та селах формування української міліції займало від одного до кількох днів³⁰¹, і навіть Інструкціями РП ОУН на проведення лише першого (мобілізаційного) етапу відводилося 2 дні³⁰².

По-друге, джерелом доведення «провідної ролі міліції» у погромі 1 липня виступають післявоєнні, переважно єврейські, спогади³⁰³ з усіма їхніми, як слушно зауважив Дітер Поль, «проблемами інтерпретації»³⁰⁴. Більша частина цих спогадів була записана Єврейською історичною комісією у Польщі після закінчення Другої світової війни або зібрана Фундацією «Шоа» у 1990-ті та 2000-ні роки³⁰⁵, а незначну частину становлять різного роду післявоєнні мемуари та окремі публікації у пресі. Химка стверджує, що ці «десятки свідчень очевидців визнають міліціонерів головними учасниками погрому»³⁰⁶. Однак, якщо просто порівняти кількість подібних свідчень із загальною кількістю використаних Химкою та узагалі загальною кількістю джерел з архіву Єврейської історичної комісії та Фундації «Шоа», які стосуються подій у Львові починаючи з 30 червня 1941 р., то неможливо не помітити, що свідчення, де згадується про будь-яку участь міліціонерів у погромі 1 липня, становлять незначну частину і аж ніяк не вимірюються «десятками».

Крім того, подібні спогади про погром 1 липня часом узагалі містять дуже цікаві подробиці: наприклад, те, що у складі щойно створеної «української поліції» перебували українці та поляки³⁰⁷;

²⁹⁹ Рябенко С. До питання створення... — С. 65.

³⁰⁰ Казанівський Б. Шляхом Легенди... — С. 84—85; Волчук Р. Спомини з передвоєнного Львова і воєнного Відня. — К.: Критика, 2011. — С. 216.

³⁰¹ Рябенко С. До питання створення... — С. 10—11.

³⁰² ОУН в 1941 р... — С. 148.

³⁰³ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 229—231.

³⁰⁴ Pohl D. *Anti-Jewish Pogroms...* — P. 306—307.

³⁰⁵ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 231.

³⁰⁶ *Ibidem.* — P. 229.

³⁰⁷ Щоденник Львівського гетто. Спогади рабина Давида Кахане [Електронний ресурс] // Інститут юдаїки. — Режим доступу: http://www.judaica.kiev.ua/Kahane/Kahane_04.html.

присутність на місці подій «україномовних солдатів, які носили емблеми СС»³⁰⁸ тощо. Слід також мати на увазі, що великий масив цих спогадів був зафіксований через 50—60 років після подій, протягом яких очевидці спілкувалися з іншими людьми, слухали радіо, читали газети та книжки, дивились телебачення, що певним чином впливало на їхні ще на той момент не зафіксовані спогади, подекуди стаючи їх частиною та заступаючи справжні подробиці пережитих ними подій. Так, Яніна Гешелес під впливом подій, пов'язаних зі справою Оберлендера, у 60-х рр. XX ст. раптом пригадала, як вона бачила під час погрому біля тюрем вояків «Нахтіґаля», а також те, що її батько був убитий найманцями в уніформі, хоча в її щоденнику нічого подібного взагалі не згадується³⁰⁹. Для дитячих спогадів, збираних Єврейською історичною комісією після війни, навіть було розроблено спеціальний методологічний буклет, який, серед іншого, забороняв укладачам переривати оповідачів, хоча вони були цілком свідомі того, що очевидці могли перебільшувати чи додумувати події, факти³¹⁰. Дорослі так само могли перекручувати певні події або, навпаки, недоговорювати про деякі з них, що добре видно на прикладі спогадів Г. Каца.

Таким чином, ці спогади потребують дуже ґрунтовного, глибокого та ретельного аналізу. Однак складається враження, що автор «Львівського погрому» просто вибрав з усіх наявних у його розпорядженні спогадів фрагменти, які хоч якось можна було «прив'язати» до міліції, та процитував чи згадав їх у своїй роботі, навіть не намагаючись розібратися, яким чином ці свідки ідентифікували участь у подіях саме міліціонерів, кого насправді вони могли бачити та чому робили акцент саме на українцях. На жаль, самі свідки лише у декількох випадках наводять такі «ідентифікуючі ознаки»: носили сині та жовті пов'язки, мали зброю та розмовляли українською³¹¹. Хоча Інструкція Служби безпеки з Інструкцій

³⁰⁸ Хонигсман Я. Катастрофа еврейства Западной Украины: евреи Восточной Галиции, Западной Волыни, Буковины и Закарпатья в 1933—1945 гг. — Львов: [б. в.], 1998. — С. 108—110.

³⁰⁹ Гешелес Я. Очима дванадцятирічної дівчинки... — С. 28—30, 33.

³¹⁰ Винник О. Дитячі голоси: свідчення тих, хто пережив Голокост у Львові [Електронний ресурс] // Україна модерна. — 2012. — 7 серпня. — Режим доступу: <http://www.uamoderna.com/md/179>.

³¹¹ Himka J. P. The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd... — P. 231.

РП ОУН справді передбачала для міліціонерів наявність наруканих пов'язок синьо-жовтого або білого кольору³¹², однак ні цим, ні жодним іншим із документів ОУН(б) не заборонялося носити такі пов'язки будь-яким іншим особам. Очевидці та документальні німецькі джерела згадують, що подібні пов'язки у той час у Львові носили як члени ОУН(б), які не належали до УНМ³¹³, так і загалом члени українських організацій³¹⁴ або навіть цілком випадкові особи (не обов'язково українці), зокрема з кримінального середовища³¹⁵. Сам Химка по суті це твердження не оспорує, лише зазначає, що, мовляв, «символічно, що вони [польські злочинці — С. Р.] обрали для себе маскування під українських міліціонерів»³¹⁶, не пояснюючи при цьому, що саме символічного він убачає в тому, коли бандити маскуються під правоохоронців.

Що стосується «української мови», то у Львові на той час вона перебувала під помітним впливом польської, і навіть місцеві українці використовували у ній чимало польських слів³¹⁷. Крім того, у місті побутовувала ще так звана «львівська гвара», утворена внаслідок змішування місцевих говорів української та польської мови зі значними домішками німецької та єврейської лексики³¹⁸. Тому не дивно, що такою «українською мовою» за необхідності розмовляли не тільки українці, а й поляки³¹⁹. Місцеві євреї загалом володіли українською не надто добре, а деякі навіть дуже погано³²⁰, аби за окремими особливостями вимови відрізнити українця від поляка. Наприклад, наведена у спогадах Рузі Вагнер фраза одного з погромників

³¹² ОУН в 1941 р... — С. 130, 135, 148.

³¹³ Українське державотворення... — С. XIII.

³¹⁴ Там само. — С. 98.

³¹⁵ Паньківський К. Від держави до комітету... — С. 35—36; Наконечний Є. Шоа... — С. 115; Тарнавський О. Літературний Львів, 1939—1944: Споми́ни / Передм. М. Ільницького. — Львів: Просвіта, 1995. — С. 67.

³¹⁶ Himka J. P. The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd... — P. 236.

³¹⁷ Шевельов Ю. Я — мене — мені... (і довкруги) / Ю. Шевельов. — Харків; Нью-Йорк: Фоліо, 2001. — Т. 1. — С. 262—263.

³¹⁸ Короткий словник львівської гвари [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n36-1texts/gwara.htm>.

³¹⁹ Паньківський К. Від держави до комітету... — С. 35—36; Наконечний Є. Шоа... — С. 115; Шевельов Ю. Я — мене — мені... (і довкруги) / Ю. Шевельов. — Харків; Нью-Йорк: Фоліо, 2001. — Т. 1. — С. 262—263.

³²⁰ Інтерв'ю з Куртом Левіном... — Фрагмент 0:50—0:50:55.

³²¹ Химка І. Достовірність свідчення... — С. 69.

«chodźcie — no panienki popracować trochę»³²¹ практично однаково могла пролуhati як із вуст українця, так і поляка. Наявність зброї сама по собі також не могла бути ідентифікуючою ознакою міліціонерів, оскільки її мали також представники злочинного світу, польського підпілля міста, колишні співробітники радянських структур, які не змогли або не захотіли евакуюватися з міста, і навіть дехто з населення, яке ховало зброю з часів розгрому польської армії або здобувало під час відступу радянських підрозділів. Очевидці подій та фотографії фіксують навіть військову техніку, залишену на вулицях міста при відступі радянських військ³²². За одягом відрізнити українця від, скажімо, поляка теж було складно, оскільки за майже 2 роки панування «перших совітів» у Львові мешканці у більшості перейняли так звану «радянську моду» з її сірими жіночими хустками, чоловічими кашкетами та чоботами³²³.

З огляду на це, усі наведені вище «ідентифікуючі ознаки» не обов'язково вказують на приналежність конкретної особи до УНМ. А тому питання про те, чи бачили цитовані Химкою свідки міліціонерів, чи просто людей із пов'язками або зі зброєю, а також бачили вони тих самих людей чи різних, потребує ґрунтовного дослідження. На жаль, із боку автора «Львівського погрому» такого здійснено не було. Більш того, у другому розділі своєї роботи він також періодично вдавався до перекручувань та пересмикувань, домислюючи певні деталі за свідків або приписуючи їм те, чого вони й не думали говорити. Наприклад, цитуючи спогади Броніслава Гольцмана за роботою Дюкова, він наголошує на тому, що очевидець ідентифікував людей, які знущалися над його дружиною, як поліцейських із синьо-жовтими пов'язками³²⁴, хоча ні Дюков, ні сам оповідач, ні Марія Гольцман ніде не зазначають, що ці люди якимось чином «знущалися» над дружиною Гольцмана³²⁵. Згадуючи

³²² Волчук Р. *Спомини з передвоєнного Львова...* — С. 82; *Старый Львов — глазами очевидца* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://strubcina.narod.ru/page10/p10_05_ru.html.

³²³ *Західня Україна під большевиками (IX.1939—IV.1941)* / За ред. М. Рудницької. — Нью Йорк: НТШ, 1958. — С. 87; М. Семчишин. *З книги Лева. Український Львів двадцятих—сорокових років: Спомини* / Ред. вид. О. Романів. — Львів: [б. в.], 1998. — С. 68.

³²⁴ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 230.

³²⁵ Дюков А. *Второстепенный враг...* — С. 68—69; *Сообщение Чрезвычайной Государственной комиссии...* — С. 2; *Trial of the major war criminals...* — P. 491.

слова Тамари Браницьки про українських конвоїрів із гвинтівками, дослідник «уточнює», ніби ті носили «синьо-жовті нарукавні пов'язки»³²⁶, хоча сама Браницьки каже про «жовті пов'язки»³²⁷, що може бути як помилкою, так і екстраполяцією на цих людей жовтих пов'язок єврейської порядкової служби у гетто, незалежно від того, чи мали ці люди будь-які пов'язки взагалі. Не гребує Химка і посиланням на статтю Лео Гаймана, хоча єдина досить загальна згадка там не стосується конкретно Львова та подій погрому 1 липня³²⁸; загалом стаття присвячена розповідям євреїв, які вижили та урятувалися завдяки допомозі з боку оунівського підпілля та УПА, однак у іншій своїй роботі Химка факти такого порятунку якраз рішучо заперечує³²⁹.

Великого значення дослідник надає також «ідентифікації» міліціонерів по фотографіях із погрому, виконаній Джефрі Бурдсом³³⁰. Як приклад такої ідентифікації наводиться начебто «упізнання» в одному з чоловіків у кадрі міліціонера Івана Ковалишина з «щойно оформленої української міліції»³³¹. Аналогічний приклад такої «ідентифікації» іншого міліціонера Михайла Печарського наводив під час своєї «лекції» колишній аспірант Химки Ѓжегож Россолінський-Лібе³³². Однак неможливо не помітити, що відбиток печатки, який міститься на посвідках, має як український, так і німецький текст, що не відповідало вимогам Інструкції служби безпеки з Інструкції РП ОУН стосовно подібних печаток³³³, а також печаткам інших створених ОУН(б) органів (УДП, місцеві управи тощо), які мали написи виключно українською мовою³³⁴. Вже ця деталь свідчить про те, що посвідки стосуються не «щой-

³²⁶ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 230.

³²⁷ Інтерв'ю з Тамарою Браницьки... — Фрагмент 19:00–20:00.

³²⁸ Heiman L. *They saved Jews: Ukrainian Patriots Defied Nazis* // *Ukrainian Quarterly*. — 1961. — № 17.4. — P. 326.

³²⁹ Химка Дж.-П. Дружественные вмешательства... — С. 424–425.

³³⁰ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 232–233.

³³¹ Химка І. Достовірність свідчення... — С. 61, 63–64.

³³² Солодько П. Лекція про «фашиста» Бандеру. Конспект і хронологія скандалу [Електронний ресурс] // *Історична правда*. — 2012. — 5 березня. — Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/03/5/75689/>.

³³³ ОУН в 1941 р... — С. 142.

³³⁴ Рябенко С. До питання створення... — С. 62–63.

но створеної української міліції» станом на 30 червня — 1 липня 1941 р., а значно пізнішого часу³³⁵. Також у всіх випадках демонструється виключно лицевий бік міліцейських посвідок із фотографією, відбитком круглої печатки, а також іменем, прізвищем і службовим ступенем особи, проте жодного разу не показується зворотній бік, а також не повідомляється, ким та коли було ці посвідки видано. Це лише в черговий раз підтверджує, що методи, якими Химка та окремі його «колеги по цеху» «обґрунтовують» свої ключові висновки та тези, мають небагато спільного з усебічним та об'єктивним дослідженням. Адже на зворотній стороні цих посвідок немає підписів жодної з відповідальних за створення УНМ осіб із числа ОУН(б), натомість там міститься підпис штурмбанфюрера (майора) СС Кіпки³³⁶. Але найцікавіше навіть не це: посвідка, видана, наприклад, Василю Турковському під № 35, датована 14 липня 1941 р.³³⁷, а наведена Химкою посвідка Ковалишина під № 53 — взагалі **21 липня** 1941 р.³³⁸, тобто аж через три тижні після погрому³³⁹! «Вражаючі» темпи видачі цих посвідок (за два тижні липня видано менше 4 десятків; за наступний тиждень теж близько 2 десятків) засвідчують, що на кінець липня 1941 р. міліціонерів із подібними посвідками не могло бути більше сотні на усе місто. Крім того, жодна з цих посвідок не доводить, що, приміром, той же Ковалишин вступив до міліції 30 червня або навіть 1 липня, і жодним із наведених Химкою джерел це також не підтверджується. З огляду на це, незрозуміло, яким чином посвідки, видані через 2—3 тижні після того, як відбувся погром, мають доводити, що зафіксовані на фотографіях особи були станом на 1 липня членами української міліції? На це питання у своїй роботі дослідник жодної відповіді не дає.

Сама ж «ідентифікація» Бурдсом міліціонерів шляхом зіставлення світлин на міліцейських посвідках зі світлинами з подій погрому не свідчить, що на них зображені ті самі люди. Наприклад, фотографія Ковалишина на посвідченні дуже поганої якості, і на

³³⁵ Рябенко С. До питання створення... — С. 63—64.

³³⁶ Державний архів Львівської області (далі — ДАЛО). — Ф. Р.12. — Оп. 1. — Спр. 150. — Арк. 2—10.

³³⁷ Там само. — Арк. 10.

³³⁸ Там само. — Арк. 6.

³³⁹ За допомогу у з'ясуванні цієї обставини дякую п. Сергію Музичуку.

чоловіка, зображеного на відповідних фотографіях³⁴⁰ він мало схожий. Ще менше схожий на будь-кого з людей з іншої світлини³⁴¹ Михайло Печарський, фотографія якого міститься на іншій міліційній посвідці за № 51³⁴². Крім того, при бажанні на подібних фотографіях з погрому зі Львова або інших місць в їх учасниках можна так само

легко «упізнати» будь-яких персонажів, наприклад наркома НКВД Ежова або навіть Ульянова-Леніна³⁴³.

Показово, однак, що ні тоді, коли дослідник 2008 р. уперше з дозволу Бурдса навів відповідний приклад «упізнання» міліціонера³⁴⁴, ні тоді, коли він у квітні 2011 р. оприлюднював свою доповідь про погром 1 липня³⁴⁵, ні при публікації «Львівського погрому» наприкінці 2011 р.³⁴⁶, ні навіть у грудні 2012 р.³⁴⁷ дослідження Бурдса усе ще не було опубліковане. Незрозуміло, чи буде воно, урешті-решт, опубліковано, коли, а головне — в якому вигляді? Проте автор оперує його даними так, неначе результати Бурдсової «ідентифікації» є усім відомим, доконаним та неспростовним фактом. Схоже, що посилатися на неопубліковані чи навіть незакінчені дослідження у Химки та деяких його колег «по цеху» вважається «переконливим аргументом» у наукових дискусіях³⁴⁸.

Говорячи про участь у погромі 1 липня дітей та підлітків, Химка робить висновок, що лише деякі з них «просто приєдналися

³⁴⁰ Химка І. Достовірність свідчення... — С. 61, 64.

³⁴¹ Там само. — С. 56.

³⁴² ДАЛО. — Ф. Р.12. — Оп. 1. — Спр. 150. — Арк. 4; Солодько П. Лекція про «фашиста» Бандеру... Зображення цієї посвідки демонстрував під час своєї «лекції» у приміщенні Посольства Німеччини у Києві Гжегож Россолінський-Лібе. Деякий час воно містилося у статті П. Солодька на «Історичній правді», однак було видалено звідти на прохання Г. Россолінського-Лібе.

³⁴³ У графічних ілюстраціях-зіставленнях, розміщених на с. 321–322, використано зображення з робіт Дж.-П. Химки та Б. Мусіала.

³⁴⁴ Химка І. Достовірність свідчення... — С. 64.

³⁴⁵ Himka J. P. The Lviv Pogrom of 1941. Paper for ASN Convention... — P. 19.

³⁴⁶ Himka J. P. The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd... — P. 233.

³⁴⁷ Химка Дж.-П. Львівський погром 1941-го...

до погрому у пошуках пригод», однак інші були «дитячими солдатами національної революції». Він зазначає, що «у Західній Україні такими дітьми та підлітками-кривдниками найімовірніше була молодь, пов'язана з бандерівським рухом», та вказує, що «на Галичині найкраще організованою та найчисленнішою молодіжною організацією, що діяла одразу після відступу совітів, була молодіжна група ОУН(б) (Юнацтво),

до якої входило підпільних 7000 членів у квітні 1941 р.»³⁴⁹. Однак і тут Химка знову вдається до перекручувань та не приділяє належної уваги деталям. Так, дані про 7000 членів Юнацтва ОУН(б) стосуються не квітня 1941 р., а кінця 1941 р. — початку 1942 р., і не лише Галичини, а усієї території України³⁵⁰. Тому задля створення враження начебто масової участі членів Юнацтва ОУН(б) у погромі 1 липня Химка знову видає бажаний йому розвиток подій за дійсний, не перевіряючи першоджерела своєї інформації.

Дуже мало місця у роботі відведено дослідженню ролі юрбишумовиння у погромі 1 липня³⁵¹, однак навіть ту він переважно розглядає через призму «провідної ролі» у погромі української

³⁴⁸ Химка Дж.-П. Дружественные вмешательства... — С. 434—435, 447—448; Katchanovski I. Katyn in Reverse in Ukraine: Nazi led Massacres turned into Soviet Massacres [Електронний ресурс] // OpEdNews. — 2012. — 13 грудня. — Режим доступу: <http://www.opednews.com/articles/Katyn-in-Reverse-in-Ukraine-by-Ivan-Katchanovski-121212-435.html>.

³⁴⁹ Himka J. P. The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd... — P. 233—234.

³⁵⁰ Патрляк І. Військова діяльність ОУН(б)... — С. 171; Кентій А. Нариси історії Організації Українських Націоналістів (1929—1941 рр.). — К.: НАН України; Інститут історії України; Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України; ЦДАГО України, 1998. — С. 158; Прокоп М. Україна і українська політика Москви. Частина I: Період підготовки до Другої світової війни. — Мюнхен: Вид-во «Сучасна Україна», 1956. — С. 137.

³⁵¹ Himka J. P. The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd... — P. 235—238.

міліції та ОУН(б), на чому постійно наголошує. Спираючись на дослідження П. Брасса³⁵², дослідник говорить про начебто існування між трьома в'язницями Львова та у місті координації дій, що «передбачає загальне планування», яким повинні були займатися «спеціалісти», включаючи «місцевих войовничих ватажків», згадуючи при цьому, що завданням ОУН(б) було «опанувати революційну стихію мас» та докоряючи, що «важко уявити, що міліція ОУН, яка точно була на місці подій у Львові, допустила ці прояви насильства, якби вона принаймні не схвалювала їх»³⁵³. З цього натяку автора створюється враження, що «координацією» та «плануванням» займалися ОУН(б) та УНМ. Однак ця теорія «планування та координації» знову не має нічого спільного з Гільберговим визначенням «погрому», що укотре засвідчує усю нелогічність та непродуманість статті. Крім того, навіть розповідь Химки про перебіг «в'язничних заходів» у трьох тюрмах не створює враження такої «координації»: в одних випадках, наприклад, на роботу забирали виключно чоловіків, а у других — також жінок³⁵⁴, у «Бригідках» відбувалися страти єврейських робітників та дозволялося юрбі знущатися над ними³⁵⁵, а в інших тюрмах можливою стратою лише лякали, а насильство з боку юрби припиняли досить швидко³⁵⁶ тощо. Також, говорячи про наявних у середовищі юрби лідерів та «войовничих ватажків», дослідник не вказує, що такі могли з'являтися під час погрому з самого натовпу, а не бути наперед підготовленими до цієї ролі. Цитуючи фрагмент Військових інструкцій з Інструкції РП ОУН³⁵⁷, автор знову робить це у своїй звичній манері, вихоплюючи окремий фрагмент із контексту та не зазначаючи, що він, як і усі Військові інструкції, стосується організації антирадянського повстання на території України, а «опанування революційної стихії мас та ситуації» має

³⁵² Brass P. R. *Introduction: Discourses of Ethnicity, Communalism, and Violence // Riots and Pogroms / Ed. by Paul R. Brass. — New York: New York University Press, 1996. — P. 12, 16–21, 33.*

³⁵³ *Ibidem.* — P. 235.

³⁵⁴ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 216.

³⁵⁵ *Ibidem.* — P. 216–217.

³⁵⁶ *Ibidem.* — P. 218–219.

³⁵⁷ *Ibidem.* — P. 235.

на меті, по-перше, упорядкування та організацію на звільненій території життя задля зустрічі «надходящих союзників у зорганізованій формі зо зброєю у руках», а по-друге, створення основи майбутньої української армії³⁵⁸. Усе це не має жодного відношення до «планування погромів». Докори ж на адресу УНМ у мовчазному схваленні та небажанні припинити погромне насильство породжені значною мірою неналежним дослідженням процедури та механізму створення міліції Львова з боку автора, який навіть не намагався з'ясувати, чи могла міліція за тих умов те насильство припинити до того, як це увечері 1 липня зробив вермахт³⁵⁹. Адже особовий склад УНМ на той момент був нечисленним³⁶⁰, не всі з міліціонерів отримали зброю, а належний вишкіл мала дуже незначна їх кількість. Міліція перебувала у стадії мобілізації та організації структури і не могла навіть забезпечити належну охорону важливих об'єктів у місті, запобігти розкраданню майна та забезпечити патрулювання вулиць у місті уночі навіть у наступні після погрому дні³⁶¹. До того ж, реальну мілітарну силу у Львові тоді становили лише німецькі підрозділи, які не були зацікавлені у запобіганні чи надто швидкому припиненні антисврейського насильства, що визнає і сам дослідник³⁶². Усі ці фактори свідчать про те, що міліціонери навряд чи змогли б запобігти та припинити насильство за відсутності відповідного бажання німців. Максимум, спроби втрутитися у ситуацію з боку погано озброєних та ще гірше вишколених міліціонерів призвели б до зіткнень між ними та німцями, які швидко були б «подавлені» останніми з наступним використанням цього як приводу для початку репресій проти членів УНМ, ОУН(б) та взагалі українського населення, у чому бандерівці не були зацікавлені. Зрештою, чим закінчувалися подібні спроби «припинення насильства», добре ілюструє спогад одного з учасників подій³⁶³. Тому слушність докору Химки полягає лише в

³⁵⁸ Патриляк І. *Військова діяльність ОУН(б)...* — С. 113.

³⁵⁹ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 219.

³⁶⁰ Рябенко С. *До питання створення...* — С. 65.

³⁶¹ Ляницький Р. *Думки...* — С. 117.

³⁶² Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 238.

³⁶³ Волчук Р. *Спомини з передвоєнного Львова...* — С. 85.

тому, що на той час для УНМ, як і загалом ОУН(б), пріоритетними були зовсім інші завдання, пов'язані з організацією структури державних органів, запобігання розкраданню зброї зі складів та арсеналів, проведення мобілізації населення до лав створюваної армії тощо, виконанням яких вони займалися.

Що ж до німців як третього учасника погрому 1 липня, то найкраще їхню роль у подіях, за Химкою, описує фраза з доповіді останнього: «німецькі солдати були також присутні»³⁶⁴. Дослідженню ролі німців у погромі автор присвятив ще менше місця, ніж карнавальній юрбі, причому левову частку четвертого розділу знову займають намагання прив'язати до «організаторів погрому» ОУН(б) за допомогою сумнівних припущень про чи то запозичення досвіду «литовських націоналістів, які були в контакті і з ОУН, і з СС», чи то німецького посередника на кшталт професора Г.-Й. Баєра, унаслідок чого ОУН начебто «відреагувала на висловлені Гейдрихом побажання» щодо погрому. Химка навіть висловлює думку, що «під час погрому оунівці потурбувалися, як показують фотографії, поставити міліціонерів у цивільному на громадські ролі»³⁶⁵. Утім жодне з вищевказаних припущень не є доведеним³⁶⁶.

Наостанок слід зазначити, що основна теза дослідника про те, що у погромі «провідну роль» нібито грала українська міліція, далеко не нова. Ще у 1947—1948 рр. позицію, що айнзацкоманди у Львові начебто тільки допомагали місцевій міліції «карати винних» за енкаведистські розстріли, обстоював під час Нюрнберзького процесу у справі айнзацгруп Ервін Шульц³⁶⁷, що, утім, не допомогло йому уникнути покарання.

Багато важливих деталей, пов'язаних із причинами та перебігом погрому, лишилися поза увагою дослідника. Зокрема, він навіть не спробував дослідити, чому очевидці у першу чергу бачили у погромниках «українців» і наскільки обґрунтованими були такі їхні висновки. Хоча очевидці згадують, що після невдалої спроби

³⁶⁴ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941. Paper for ASN Convention...* — P. 20.

³⁶⁵ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 241.

³⁶⁶ Показово, що раніше, обстоюючи у доповіді ту саму тезу про «координацію дій» між ОУН(б) та німецькими органами безпеки, Химка обходився без будь-яких «посередницьких ланок». Утім, по суті, він і там не зміг обґрунтувати це припущення чимось більшим, ніж своїм бажанням саме так бачити розвиток подій.

³⁶⁷ Jones E. *Smoke in the Sand...* — P. 77—78.

нападу бандерівського підпілля на тюрми Львова для визволення в'язнів у місті посилилися заходи безпеки, розпочалися арешти українців, а радянська пропаганда змальовувала їх як терористів та фашистських посібників³⁶⁸, відголоски чого можна знайти навіть у післявоєнних єврейських джерелах³⁶⁹. Крім того, під час німецько-радянської війни та після неї у СРСР насаджувалося уявлення про представників українського націоналістичного руху як про «українсько-німецьких буржуазних націоналістів», а наприкінці 1940-х рр. у Польщі, де була записана значна частина використаних Химкою свідчень, на офіційному рівні у рамках боротьби з УПА на Закерзонні провадилася антиукраїнська пропаганда. Тому не було нічого дивного в тому, що погромники асоціювалися в очевидців насамперед із «українцями». Не дослідив автор питання, як саме погромники відрізняли серед багатьох інших єврейські помешкання у Львові, хоча такі дані можна знайти навіть у використаних ним джерелах³⁷⁰. За лаштунками його роботи залишився і такий важливий аспект, як перешкодження радянськими органами євреям із західних районів СРСР тікати на схід³⁷¹, що значно зменшило б число жертв Голокосту. Фактор розстрілів в'язнів НКВД у тюрмах Львова та число їхніх жертв узагалі відсунути дослідником на другий план, хоча побачене впливало навіть на поведінку та бойовий дух німецьких солдатів³⁷².

Не досліджено один із факторів погромного насильства — вплив на суспільну думку мешканців Львова довоєнної антисемітської пропаганди окремих легальних польських політичних партій, зокрема так званих «ендеків», та державної політики Польщі щодо євреїв до початку Другої світової війни³⁷³. Статтю побудо-

³⁶⁸ Наконечний Є. Шоа... — С. 82; Спогад молодій журналістці М. П... — С. 325—326.

³⁶⁹ Weliczker Wells L. *The Janowska Road...* — P. 34.

³⁷⁰ Наконечний Є. Шоа... — С. 114.

³⁷¹ Наконечний Є. Шоа... — С. 86—87; Левин Д. Судьбоносное решение: бегство евреев во внутренние районы СССР летом 1941 года [Електронний ресурс] // *Historicus*. — Режим доступу: <http://www.historicus.ru/529/>.

³⁷² Кершоу Р. 1941 год глазами немцев. Березовые кресты вместо Железных. — М.: Яуза, 2010. — С. 310—312.

³⁷³ Ковба Ж. Людяність... — С. 18; Патрияк І. Військова діяльність ОУН(б)... — С. 334; Федевич К. Українці і політичний терор у Польщі в 1920—1939 роках [Електронний ресурс] // *Zaxid.net*. — 2012. — 1 листопада. — Режим доступу: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?ukrayintsi_i_politichniy_teror_u_polshhi_v_19201939_rokah&objectId=1269571.

вано загалом на післявоєнних єврейських спогадах, до яких продемонстровано некритичне ставлення за відсутності їх системного аналізу. При цьому дуже незначною мірою використано документальні джерела. Зокрема, документи ОУН(б) цитовано фрагментарно та вибірково, не використано ряду важливих тогочасних німецьких документів, як звіт начальника поліції безпеки та СД з СРСР від 2 липня 1941 р.³⁷⁴, не згадано взагалі про жодні документи польського підпілля, наприклад звіт польського генерала Стефана Ровецького-Ґрота', складений у вересні 1941 р., в якому вказується, що арешти та гнання євреїв до тюрем у Львові здійснювалися місцевим шумовинням³⁷⁵. Не використано також великого масиву свідчень, зібраних Надзвичайною державною комісією зі встановлення та розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їхніх пособників, а також Комісією з історії Вітчизняної війни Академії наук УРСР, хоча окремі з них нескладно знайти навіть в Інтернеті³⁷⁶. Події, які містили ознаки вуличного насильства, однозначно віднесено дослідником до єврейського погрому, хоча насправді не всі вони могли бути такими.

За рахунок цього, а також тенденційного тлумачення, перекручування, використання натяків, упущення важливих деталей, висунення цілого ряду необґрунтованих та сумнівних припущень, суттєво перебільшена роль у подіях як бандерівського крила ОУН, так і української міліції. Доводиться констатувати, що у своїй роботі Химка поставив за мету не сумлінно, об'єктивно та ґрунтовно розібратися в суті питання, а лише усіма можливими способами «навісити» на УНМ, а через неї на ОУН(б) «провідну роль у погромі» та повідомити про це якнайширшому загалу, незважаючи на факти, які суперечать такій концепції. Автор зосередився не на скрупульозному аналізі джерельної бази, а на тому, аби сильніше вдарити на емоції читачів, змушуючи останніх сприймати тези дослідника не стільки на логічному чи аналітичному, скільки на емоційному рівні.

³⁷⁴ НАРБ. — Ф. 1440. — Оп. 3. — Спр. 943. — Арк. 28—29.

³⁷⁵ *Холокост (Шоа). Убийство евреев в 1933—1945 гг. Документы, свидетельства, литература. Антология / Сост. и ред. А. Кардаш. — Иерусалим: Издатель Иосиф Бегун, б. г. — Т. 1: Уничтожение. — С. 135.*

³⁷⁶ ЦДАГО України. — Ф. 166. — Оп. 2. — Спр. 280. — Арк. 1—16; Оп. 3. — Спр. 246. — Арк. 78—89; Оп. 2. — Спр. 73. — Арк. 1—14; Ф. 166. — Оп. 2. — Спр. 243. — Арк. 120—133; Оп. 2. — Спр. 277. — Арк. 1—30.

Не до кінця з'ясовано дослідником справжні масштаби погрому та кількість його жертв. Фактично застосоване автором Гільбергове визначення погрому ним же самим у статті постійно заперечується. Тому не дивно, що зрештою для Химки мета влаштованого погрому залишилася незрозумілою³⁷⁷.

Загалом дослідник зробив спробу вмістити у порівняно невелику статтю дослідження складного, багатогранного та суперечливого явища. Однак своїми маніпуляціями, змішуванням різних подій, пересмикуваннями, перекручуваннями, необґрунтованими припущеннями та залишенням за лаштунками великого масиву важливих факторів та джерел він суттєво знизив цінність роботи. Таким чином, по суті єдиним безперечно корисним наслідком появи статті є введення в науковий обіг низки спогадів про події у Львові влітку 1941 р. Однак для досягнення такого результату не потрібно було писати тенденційну статтю, а достатньо було просто видати збірку таких спогадів з авторською передмовою, в якій пояснювалося б, звідки походять ці спогади та ким є люди, яким вони належать.

³⁷⁷ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd...* — P. 242.